

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 111 ■ ΜΑΤΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1990 ■ ΙΓΙΑΡ - ΣΙΒΑΝ 5750

כבוא כל-ישראל ...

תקרא את-התורה הזאת בלדישראל כאזניהם

"Όταν πας ο Ισραήλ συναχθή δια να εμφανισθή ενώπιον Κυρίου του Θεού σου, εν τω τόπω όντινα εκλέξη, θέλεις αναγιγνώσκει τον νόμον τούτον ενώπιον παντός του Ισραήλ εις επήκοον αυτών."

(Δευτερονόμιο, 31,11)

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Η τραγωδία δεν ήταν μόνο της Ισραηλιτικής Κοινότητας αλλά τραγωδία της Ελλάδος

Του δημοσιογράφου κ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών μου έκανε την τιμή να είμαι ο ομιλητής στο εφετινό μνημόσυνο του Ολοκαυτώματος, να είμαι ο πρώτος μη Ισραηλίτης ομιλητής σ' ένα τέτοιο μνημόσυνο.

Δέχθηκα με συγκίνηση την πρόσκληση αυτή, κυρίως για ένα λόγο: διότι το Ολοκαύτωμα δεν ήταν τραγωδία της Ισραηλιτικής Κοινότητας μόνον, αλλά τραγωδία της Ελλάδος. Οι νεκροί, τα θύματα της θηριωδίας είναι και δικοί μας νεκροί και το μνημόσυνο αυτό είναι μνημόσυνο όλων των Ελλήνων.

Ποτέ άλλοτε στην Ιστορία ένας λαός, μια ιδεολογία, μια κρατική μηχανή δεν αφιερώθηκε με τόση επιμονή και τόσο μίσος στην εξολόθρευση ενός λαού, με μόνη αιτία την θρησκευτική και εθνική του ταυτότητα. Ποτέ άλλοτε δεν χρησιμοποιήθηκαν η επιστήμη, η τεχνολογία για τον αφανισμό μιας ολόκληρης φυλής. Ποτέ άλλοτε δεν εφευρέθηκαν τέτοιοι σατανικοί τρόποι βασανισμού και εξευτελισμού του ανθρώπινου είδους.

Και το αποτέλεσμα του συνδυασμού αυτού ήταν 6 εκατομμύρια θύματα. Άνδρες, γυναίκες, γέροι και παιδιά.

Μια Ευρώπη που μέσα στον αιώνα της προόδου και της λογικής οργώθηκε απ' άκρου εις άκρον από την αδιαλλαξία και το τυφλό μίσος. Και όλα αυτά συνέβησαν μόλις πριν πενήντα χρόνια. Όταν οι πατέρες της γενιάς μου ήταν ακόμα νεαροί έφηβοι.

Τον φόρο τιμής που πλήρωσε η Ευρώπη, που πλήρωσαν οι ισραηλιτικές κοινότητες, τον μοιράστηκε μαζί και η Ελλάδα. Και στη χώρα μας η θηριωδία έφτασε και εθιμάμβευσε!

Η Ελλάδα έδωσε έναν από τους μεγαλύτερους αριθμούς θυμάτων. Το Ελληνικό Ολοκαύτωμα προκάλεσε τον αφανισμό 77.377 Ισραηλιτών, δηλαδή του 86% του ισραηλιτικού πληθυσμού!

Κοινότητες που ήκμασαν στο παρελθόν τόσο στον αιώνα μας όσο και στους προηγούμενους αιώνες, αφανίστηκαν.

Από την Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, τη μεγαλύτερη Εβραϊκή Κοινότητα της χώρας πριν από τον πόλεμο, όπου η συμβολή των Ισραηλιτών ήταν καθοριστική για την ίδια την πόλη, το Ολοκαύτωμα πήρε μαζί του 56.000, δηλαδή το 96% του πληθυσμού. Στη Θράκη, οι τοπικές εβραϊκές κοινότητες αφανίστηκαν σχεδόν ολοσχερώς. Στην Μακεδονία, την Ήπειρο και τα νησιά επίσης. Αλλά και οι άλλες κοινότητες επλήρωσαν και αυτές βαρύ φόρο στην θηριωδία.

Όταν τα σύννεφα του πολέμου διαλύθηκαν οι διασωθέντες ήταν μόλις 10.226.

Πως αντέδρασαν όμως τα ευρωπαϊκά έθνη μετά τον πόλεμο; Πως αντιμετώπισαν την μεγάλη καταστροφή, την μεγάλη προσβολή στο ανθρώπινο είδος;

Κατ' αρχήν εβλήθησαν στην ίδρυση του κράτους του Ισραήλ στη γη των προγόνων του, όπου οι Ισραηλίτες θα μπορούσαν να συ-

νεχίσουν και να αναπτύξουν με ασφάλεια τον δικό τους πολιτισμό. Έναν τόπο στον οποίο κανείς δεν θα μπορούσε να καταδικάσει τους Ισραηλίτες σε μια ζωή περιθωρίου και κανείς δεν θα μπορούσε να εφαρμόσει επάνω τους, με γνώμονα τα θρησκευτικά και εθνικά χαρακτηριστικά, μια πολιτική διακρίσεων.

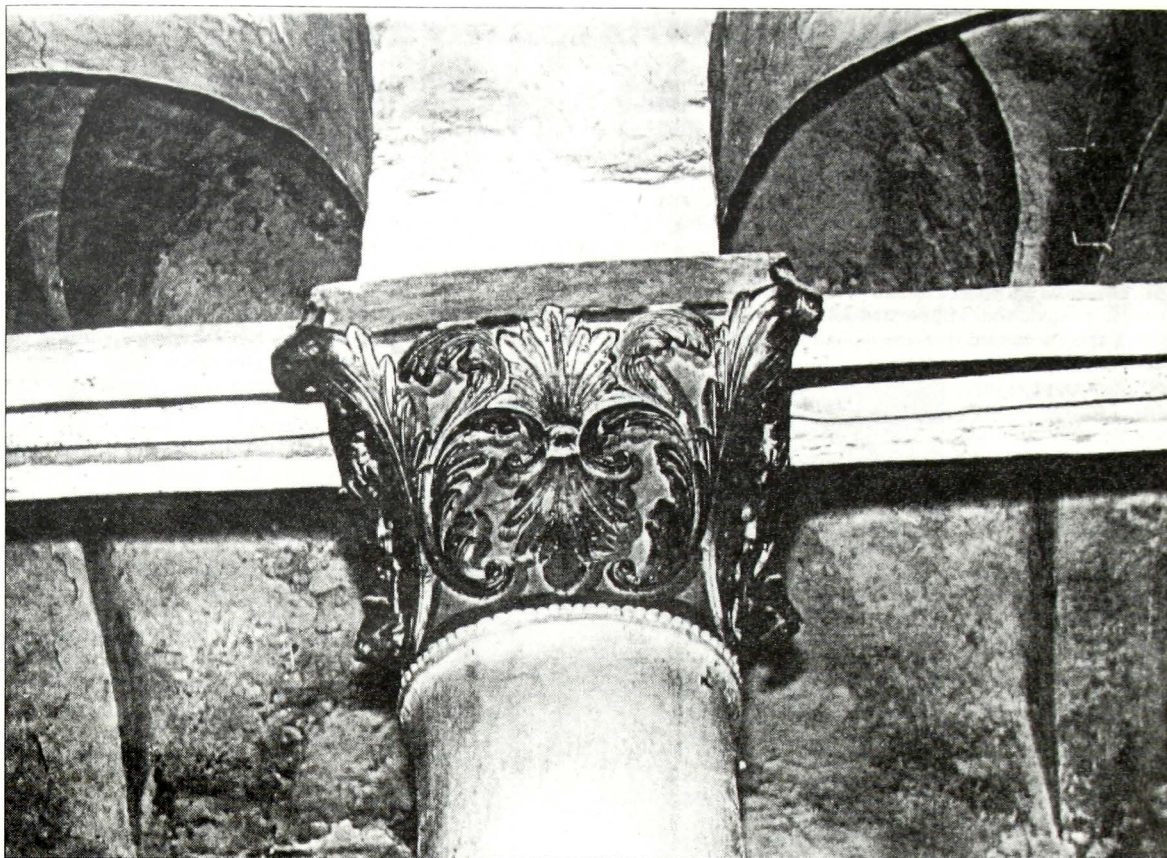
Δεύτερο βήμα - απόδειξη της οδύνης και της ντροπής που ένοιωσαν τα ευρωπαϊκά έθνη, ήταν η τοποθέτηση μνημείων, η αφιέρωση πολιτιστικών κέντρων, η ονομασία δρόμων στη μνήμη όσων έπεσαν θύματα του Ολοκαυτώματος. Έκαναν ό,τι μπορούσαν τα ευρωπαϊκά έθνη να μείνει ανεξίτηλα γραμμένη στη μνήμη των επομένων γενεών η θηριωδία του Ολοκαυτώματος. Και σήμερα κάθε παιδί στον κόσμο γνωρίζει, σέβεται και ντρέπεται. Και κάτι ακόμα. Η πρώτη δημοκρατική Βουλή της Ανατολικής Γερμανίας, αμέσως μετά τη σύστασή της εξήτησε δημόσια συγνώμη από τους Ισρα-

Συνέχεια στη σελίδα 15

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Το διάβασμα του Νόμου (Τορά). (Φωτογραφία Yvan Lumbroso).

Συναγωγή Ιωαννίνων: κιονόκρανο από την κατεδαφισθείσα παλιά Συναγωγή επί της οδού Μαξ Νορντάου, νυν Γιοσέφ Ελιγιά

Οι Ζωσιμάδες και οι Ισραηλίτες των Ιωαννίνων

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Οι αρχαίοι Ισραηλίτες είχαν παύσει να έχουν ομιλουμένη γλώσσα τη Μωσσαϊκή, στην οποία ήταν γραμμένα τα περισσότερα από τα ιερά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης από τα χίλια περίπου προ Χριστού.

Είχαν αρχίσει να μιλούν και αργότερα και να γράφουν τη λεγόμενη Αραμαϊκή, γλώσσα της πνευματικής επικοινωνίας των τότε λαών της Μέσης Ανατολής, Περσών, Βαβυλωνίων, Ασσυρίων, Σύρων, Ισραηλιτών. Από δε τα χρόνια των κατακτήσεων και του Μ. Αλεξάνδρου και την ίδρυση των ελληνιστικών βασιλείων των Σελευκιδών στη Συρία και των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο σχηματίστηκαν ελληνόφωνες κοινότητες, ώστε παρουσιάστηκε ανάγκη η Παλαιά Διαθήκη να μεταφραστεί στην κοινή ελληνική γλώσσα και να γίνει η λεγόμενη "Μετάφραση των Εβδομήκοντα". Με τη ρωμαϊκή δε κατάκτηση και τη διασπορά του Ισραήλ στις απέραντες χώρες του ρωμαϊκού κράτους,

όπου όμως κυριαρχούσαν η ελληνική γλώσσα και ο ελληνικός πολιτισμός σχηματίστηκαν και έξω από τη Συρία και την Αίγυπτο ελληνόφωνες ισραηλιτικές κοινότητες στη Μ. Ασία και την Ευρωπαϊκή Ελλάδα.

Απ' αυτές τις ελληνόφωνες κοινότητες κατάγονται και οι πάντοτε ελληνόφωνες **ισραηλιτικές κοινότητες της Άρτας** και των Ιωαννίνων, που σχηματίστηκαν κατά το 1200 μ.Χ. και διατηρούνται τέτοιες έως σήμερα. Από δε μετανάστες ισραηλίτες της Άρτας και των Ιωαννίνων σχηματίστηκε και **η ελληνόφωνη ισραηλιτική κοινότητα της Νέας Υόρκης στην Αμερική**. Και στις συναγωγές ακόμα των τριών αυτών κοινοτήτων ακούεται η νέα ελληνική γλώσσα.

Είχα επισκεφθεί με το μακαρίτη Ισραηλίτη υφασματέμπορο **Καμπελή** - βαθύ γνώστη της μωσσαϊκής, της αραμαϊκής, και της ελληνικής γλώσσας - την ισραηλιτική Συναγωγή των Ιωαννίνων την εβδομάδα του Ισραηλιτικού Πάσχα και άκουσα να ψέλνεται το Άσμα

Ασμάτων του Σολομώντος, σε νέα ελληνική γιαννιώτικη γλώσσα και είδα και βιβλίον σχετικόν με το άσμα γραμμένο στη γλώσσα αυτή. Το Άσμα Ασμάτων το είχε γράψει το δέκατον προ Χριστού αιώνα ο σοφός **βασιλιάς Σολομών** στη Μωσαϊκή. Ένας Ιωνάθαν μπεν δηλ. υιός, του Ουτζιέλ στην Ταλμουδική εποχή κατά το 200 με 250 μετά Χριστόν το είχε παραφράσει στην Αραμαϊκή και όχι κατά λέξη, αλλά εφαρμόζοντας το κείμενό του με γεγονότα της ιστορίας του Ισραήλ και με μια προφητεία στο τέλος για τη μέλλουσα αποκατάσταση του Ισραήλ με την είνονια και την πρόνοια του Θεού προς τον διεσπαρμένο περιούσιον λαόν του Ισραήλ. Η προφητεία αυτή επαλήθευε και εδώ και λίγα χρόνια σχηματίστηκε στην Παλαιστίνη το ελεύθερο κράτος του Ισραήλ. Λοιπόν αυτή η παράφραση η αραμαϊκή του Άσματος από τον Ιωνάθαν με το "δέκα παίνεσες παινήματα του Θεού" εδώ στα Γιαννίνα ως την καταστροφή της Γιαννιώτικης ισραηλιτικής κοινότητας από

το γερμανικό ναζισμό ψελνότανε στη συναγωγή σε γλώσσα νεοελληνική Γιαννιώτικη κάθε χρόνο. Γιαννιώτες Ισραηλίτες, ικανοί γνώστες της αραμαϊκής γλώσσας, που την είχαν σπουδάσει στην εβραϊκή σχολή των Ιωαννίνων που λειτουργούσε από την εποχή της Τουρκοκρατίας και λεγότανε **Ταλμούδ Τορά δηλ. διδασκαλία του Νόμου, Σχολείου** ή κρατώντας το αραμαϊκό κείμενο του Ιωνάθαν ή τη Γιαννιώτικη νεοελληνική μετάφρασή του το έφελναν στη Συναγωγή ελληνικά. Της αραμαϊκής αυτής παραφράσεως μετάφραση τελευταία στη Γιαννιώτικη ελληνική γλώσσα είναι αυτή που έκαμε ο Γιαννιώτης Ισραηλίτης **Αβραάμ Μωσέ, νοικοκύρης**, διδασκαλος της εβραϊκής στα τελευταία του χρόνια στην Κέρκυρα. Η Γιαννιώτικη αυτή νεοελληνική παράφραση η τελευταία σώζεται και σήμερα, αλλ' από αυτή είχαν προηγηθεί και άλλες παραφράσεις σε παλιότερη Γιαννιώτικη γλώσσα και θα έδινε ένα σπουδαίο γλωσσικό μνημείο η ανακάλυψη παραφράσεως αρχαιότερης από του Νοικοκύρη, διότι θα καθιστούσε γνωστή την εξέλιξη της Γιαννιώτικης νεοελληνικής γλώσσας.

Οι Ισραηλίτες των Ιωαννίνων δεν είναι μόνον Γιαννιώτες που μιλούν και ψέλνουν την κατά καιρούς Γιαννιώτικη γλώσσα, αλλά μιμήθηκαν και τη χριστιανική αγαθοεργία παίρνοντας παράδειγμα από τους αείμνηστους Ζωσιμάδες. Ο **Ιω. Λαμπρίδης** που έγραψε κατά το 1887 το βιβλίο του το πολύτιμο - που έγινε σπάνιο και είναι απόλυτη ανάγκη να ανατυπωθεί - **Ήπειρωτικά αγαθοεργήματα** αναφέρει αρκετούς Γιαννιώτες Ισραηλίτες ευεργέτες. Στις δύο ισραηλιτικές Συναγωγές των Ιωαννίνων αναγράφονται σε μωσσαϊκή γλώσσα ισραηλίτες ευεργέτες και τα ευεργετήματά των. Εις δε το Ισραηλιτικόν σχολείον σώζονται δέκα εντυπώσεις πλάκες Ισραηλιτών Γιαννιωτών ευεργετών και των ευεργετημάτων των. Οι επιγραφές αυτές για την ιστορία

των Ιωαννίνων ανάγκη να μεταφρασθούν νεοελληνικά και να δημοσιευθούν. Στη θέση αυτή αναφέρω λίγους νεώτερους Ισραηλίτες Γιαννιώτες ευεργέτες που τους ανακάλυψα εις τα αρχεία της Μητροπόλεως Ιωαννίνων και τους οποίους ανέφερα και στο βιβλίο μου "140 ευεργέτες των Ιωαννίνων".

α) Ο **Μεγρή Σολμών** (+1915) Με διαθήκη του στην Αθήνα άφησε για ίδρυση

Εβραίοι των Ιωαννίνων. Φωτογραφία του 1911

"Μεγαλείου Ισραηλιτικού Νοσοκομείου".

β) Η **Μαζαλτώ Ματαθία**, στα 1936 άφησε το σπίτι της στο χριστιανικό νοσοκομείο του Γ.Χατζηκώστα.

γ) Ο **Ουριέλ Σαμουέλ Μπατινός** στα 1937 άφησε το σπίτι του στο Ισραηλιτικό γηροκομείο της πόλεώς μας που είχε από τους ιδρυτές του το όνομα "Μπαϊθ Γιεσουά βε Ραχέλ", δηλ. Οίκος του Γιεσουά και της Ραχέλ.

δ) Ο **Μπουχορή η Γιεσουά μπέν (υιός) του Σολωμού Γιακώβ**, απεβίωσε στην ομηρεία στα 1944, αλλά με διαθήκη του το 1934 είχε πληροδοτήσει ισραηλίτης αυτός στο Νοσοκομείο Γ.Χατζηκώστα

χίλια δολάρια εις μνήμην του ιδίου και της συζύγου του Ραχίλ. Το κληροδοτήμα του εκκρεμεί στα αμερικανικά δικαστήρια.

ε) Από μια εβραϊκή επιγραφή που είναι πάνω στην εξώθυρα ενός σπιτιού απέναντι από τα σημερινά γραφεία της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, φαίνεται ότι το σπίτι αυτό ανήκει στον Μενάχμ Μωσέ, που το αφιέρωσε για ισραηλιτικό σχολείο. Και αντί το κτίριο αυτό να επιστραφεί στη μικρή τώρα Γιαννιώτικη κοινότητα ή να διατεθεί για εκπαιδευτικούς σκοπούς, από το 1942 με την έξοδο των Ισραηλιτών στη Γερμανία κατακρατείται από το ελληνικόν δημόσιον και χρησιμοποιείται για κατοικία του Γενικού Διοικητού Ηπείρου.

***

Όταν πρωτοάρχισαν και οι Ισραηλίτες συμπολίτες μας μιμούμενοι τους Ζωσιμάδες και τα Ελέη της Μητροπόλεως, Ιωαννίνων να κάμουν κι αυτοί παρόμοια δικά τους Ελέη, οι Γιαννιώτες Χριστιανοί είτε από ζηλεια είτε από φανατισμό, των αμαθών της τότε εποχής, ειρωνεύθηκαν το γεγονός αυτό με τους παρακάτω σατυρικούς στίχους:

Θέλησαν να κάνουν κι οι Ουβραίοι
Των Ζωσιμάδων τα Ελέη
Νταβζικιών ⁽¹⁾ εφέντης η αρχή,
κι αυτός τους καν' τη διδαχή.
Κι όταν τ' άκοι κι η Μαριμπέ ⁽²⁾
απ' τ' χαρά τς μέσα μπαιν'
κι' φερν' τ' αφεντ' τς τον τζιουμπέ ⁽³⁾
πούχε μεσ' στη τζιέπη το τζιουλιμπέν ⁽⁴⁾
Για κι ο Μωϊζής τ' Αλκαλάη ⁽⁵⁾
με χαρά μεγάλ' τ' ακούει
Λόγος μεγάλος γίνηκε
στο Κουρμανιό στη μεσ'
Χάι! Χάι! Είμαστε κι εμείς. ⁽⁶⁾
Δεν είστε μονάχα εσείς ⁽⁷⁾
Σας αρέσ' δεν σας αρέσ'"

(Από την *Ηπειρωτική Εστία*, τόμος 3, 1954
(Για την *Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων*
έχουν δημοσιευθεί μελέτες στα τεύχη 3/3, 8/19,
17 αφιέρωμα, 42/15, 47/3, 63, 68/36, 81/26,
106/20 του περιοδικού "ΧΡΟΝΙΚΑ".)

1. Νταβζικιών εφέντης = Πλούσιος Ισραηλίτης φιλότοουρκος.

2. Μαριμπέ = όνομα που έδιναν συνήθως οι Ισραηλίτες στην υπηρέτρια, όπως οι Τούρκοι έδιναν το όνομα Φατιμέ.

3. Τζιουμπές = χειμωνιάτικο επανωφόρι.

4. Τζιουλιμπέν = μικρό χρηματοφυλάκιο πέτσινο

5. Αλκαλάης = πλούσιος Ισραηλίτης, υπήκοος Γάλλος

6. Εμείς = και ημείς οι Ισραηλίτες είμαστε άξιοι νάχωμε Ελέη.

7. Εσείς = και όχι μόνον σεις οι Χριστιανοί.

Ένα αναχρονιστικό "έθιμο": Το "κάψιμο του Ιούδα"

Από πολλά χρόνια το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο επισημαίνει ότι το έθιμο για "το κάψιμο του Ιούδα" δεν εξυπηρετεί κανένα ελληνικό ηθογραφικό ή Χριστιανικό θρησκευτικό στοιχείο. Αποτελεί απλώς μια έκφραση μισαλλοδοξίας που δεν μπορεί να καλύψει μια, δήθεν "παράδοση". Διατηρείται απλώς ως υπενθύμιση κατά του "κακού Εβραίου". (Στην Ύδρα π.χ. κάθε Πάσχα, ο εκεί Μητροπολίτης δεν παραλείπει να παραστεί στην "τελετή").

Η παρακάτω αναδημοσιευμένη επιστολή του γνωστότατου λαογράφου Καθηγητού κ. Δημ. Σ. Λουκάτου (από την "Καθημερινή", 28.4.1990) δείχνει το σωστό δρόμο. Ας ακούσουν τις απόψεις του οι αρμόδιοι...

Απόψεις για το "έθιμο"

Πολλά "παραδοσιακά" διαφημίσθηκαν, τις πρόσφατες ημέρες του Πάσχα, με πνεύμα, μάλλον "τουριστικό". Ανάμεσα σ' αυτά και το "κάψιμο του Ιούδα", που αναγγέλθηκε και ως τηρητέο πατροπαράδοτο έθιμο. Από ένα χωριό της Β. Ελλάδας (δεν το αναφέρω, γιατί και σε άλλα μπορεί να έγινε το ίδιο), δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες, ότι "με πρωτοβουλία του (εκεί) Πολιτιστικού Συλλόγου" θα "εκαιόταν" το βράδυ του Πάσχα ο Ιούδας. Η διαδικασία θα άρχιζε από τη Μ.Πέμπτη, με την κατασκευή του ομοιώματος (σημαντικό γεγονός!) και την Κυριακή του Πάσχα, το απόγευμα, θα γινόταν το "κρέμασμα του προδότη" σε ειδικό (πάνοπτο) ικρίωμα, αργά δε το βράδυ θα άναβε η φωτιά που θα "έκαιε" (θεαματικά και πυροκροτικά) το ομοίωμα...

Με την πείρα και την ευθύνη μου, ως λαογράφου, θεωρώ το έθιμο αυτό (έστω και με τον παλαιό του συμβολισμό) κακώς αναβιούμενο, αφού ο ίδιος ο λαός μας το είχε εγκαταλείψει, με το δικό του πολιτιστικό ένστικτο, γιατί και οι παλιές συνθήκες της αλληγορίας του, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και των αντιεβραϊκών φανατισμών, έλειπαν, και γιατί είδε πολλά κρεμάσματα και ολοκαυτώματα, δικά του και των Εβραίων στα χρόνια του πρόσφατου πολέμου και της κατοχής.

Οι "πολιτιστικοί", λοιπόν, σύλλογοι που ψάχνουν (σ' όλη την Ελλάδα) για θέματα "παραδοσιακών" αναβιώσεων και θεαμάτων, θα πρέπει να ελέγχουν τις επιλογές τους και με "πολιτιστική σκέψη" που θα αφορά όχι μόνο εμάς, αλλά και τα παιδιά μας".

Συμπληρωματικά προστίθεται ότι: πολλές τουριστι-

κές οργανώσεις του εξωτερικού θεωρούν το "έθιμο" αυτό ως ανατριχιαστικό και ως δείγμα πνευματικής υπανάπτυξης. Με αφορμή μάλιστα την σχετική "τελετή" έχουν γίνει διαβήματα στον ΕΟΤ κι έχουν αποσταλεί διαμαρτυρίες από αγανακτισμένους τουρίστες διαφόρων χωρών".

Οι απόψεις του κ. Δημ. Λουκάτου

Στο βιβλίο του "Πασχαλινά και της 'Ανοιξης" (Εκδόσεις Φιλιππότη 1987, σελ. 119) ο κ. Δ. Λουκάτος γράφει συμπληρωματικά:

"Πρόσφατη περιγραφή για το έθιμο αυτό, με γενικότερες παρατηρήσεις και ιστορικά πλαίσια, έχουμε στη μελέτη του Πάνου Λιαλιάση. "Το κάψιμο του Ιούδα, πασχαλινό έθιμο της Ασίας" Πρακτικά Α' Συνεδρίου Αρχαϊκών Σπουδών, Αθήνα 1979, σ. 139-154 (με εικ.). Δεν νομίζω, πως θα πρέπει να ευνοούμε το έθιμο, ώστε να συνεχίζεται. Αποτελεί μεν μια συμβολική τιμωρία του (κάθε) Προδότη, η καταδίκη όμως γενικεύεται στον κάθε "Εβραίο" (με τους παλιούς αντιεβραϊκούς φανατισμούς) και δεν συμβαδίζει πια με τη διεθνή αποδοχή του σοβαρού κράτους - έθνους του Ισραήλ. Άλλωστε το θέαμα του απαγχονισμού και του καψίματος, που θυμίζει Νταχάου, είναι μακάβριο. Ωραία και πολιτισμένη διέξοδος, στις Αναστάσιμες ανάγκες εκτόνωσης, έχουν δώσει στο Λεωνίδι της Κυνουρίας, όπου, μετά το "Χριστός Ανέστη" σηκώνουν πυρο-ωθούμενα, αερόστατα οι διάφορες ενορίες, κι οι συμπολίτες τους (ξενιτεμένοι) τους ενισχύουν με χρήματα. (Πληροφορία Γιώργου Ιωακείμ 1983)."

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ
ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 - 104 39 ΑΘΗΝΑ
τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:
Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. **Ιωσήφ Λοβιγγερ**
Σουρμελή 2

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Ονόματα Εβραίων της Ελλάδας

Του λογοτέχνη κ. Γ. Ζωγραφάκη

Σ' ένα πρώτο στάδιο θα μπορούσαμε να διακρίνουμε, ως προς την προέλευσή τους, εννέα ομάδες στα εβραϊκά ονόματα στην Ελλάδα: Τα πατριδωνυμικά, τα ιερατικά, τα θεοφόρα, τα επαγγελματικά, τα ιδιωτικά, τα εξελληνισμένα εβραϊκά ονόματα, τα παρατσούκλια, τα περιστασιακά ονόματα, και τα μεταμορφωμένα εβραϊκά ονόματα.

Στα ιερατικά ονόματα κυριαρχούν τα **Κοέν** και **Λεβή**. Στην εβραϊκή "Κοανούτ" σημαίνει αξίωμα, Κοέν και Κοανείμ (πληθυντικός) ονόμαζαν τα μέλη του ανωτάτου ιερατείου. Πρώτος γενάρχης τους θεωρείται ο αδελφός του Μωΐση,

Ααρών **Ακοέν** ή **Χακοέν**. Ακολουθούν οι **Λεβή**, που κατά την παράδοση προέρχονται από την ιερατική φυλή του Λεβή. Είναι αυτοί που πρόσφεραν τις θυσίες, φέρουν τα ιερά άμφια στον αρχιερέα, άνοιγαν και έκλειναν τις θύρες του ναού, έβαλλαν ψαλμούς του Δαβίδ κ.λπ. Πλάι σ' αυτά πρέπει ν' αναφερθούν, ιδιαίτερα για τους Εβραίους, της Θεσσαλονίκης και της Τουρζίας, οι **Χασίδ** (=δίκαιοι) και οι **Περαχιά** (=άνθος του Θεού) που θεωρούνται πως και αυτοί προέρχονται από το γένος των Κοανείμ (Κοέν).

Όσο για τους Λεβή, ας προστεθεί ότι το επίθετο τούτο, στον άλλο εβραϊκό κλά-

δο, των Εσκεναζείμ (Ασκενάζ=Γερμανία) πήρε ποικίλες μορφές, όπως Loebe, Louw, Levinson, Weil Levinsky κ.α.

Πολλά ονόματα είναι θεοφόρα. Σχηματίζονται με το μόριο Ελ, ή Για ή Γιο. Και τα τρία αντικαθιστούν και σημαίνουν το όνομα του Θεού (Γιαχβέ) που δεν επιτρέπεται να προφερθεί από ανθρώπινα χείλη, παρά μια φορά το χρόνο, μέσα στο Άδυτο των Αδύτων, από τον αρχιερέα, στη μεγάλη γιορτή του Εξίλασμου (Γιομ Κιτπούρ). Αναφέρουμε, χαρακτηριστικά, δείγματα ονομάτων από τις τέσσερις υποδιαίρεσεις τούτης της κατηγορίας:

ΘΕΟΦΟΡΙΚΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Ελ-αζάρ-ο θεός εβοήθησε
Ελί - Μέλεχ = ο θεός μου βασιλιάς
Ελί-Έζερ = ο θεός μου βοηθός μου
Ελ- Κανά = ο θεός εξαγόρασε ή
Ασά-Ελ = εποίησε ο θεός = Ασαέλ Χαγκού - Ελ = γιόρτασαν το θεό = Χαγκουέλ
Σαμου - Ελ = άκουσαν το θεό = Σαμουέλ
Ραφά Ελ = γιάτρεψε ο θεός = Ραφαέλ.
Δανί-Ελ = με έκρινε ο θεός = Δανιέλ
Σεμά - Για = άσκησε ο θεός (Σεμαγιά)
Αζάρ - Για = βοήθησε ο θεός (Αζαριά)
Ζαχάρ - Για = θυμήθηκε ο θεός (Ζαχαρίας)
Ουζί-Γιο = δύναμή μου ο θεός (Ουζίγιο)

Μπενουζίγιο = γιος του Ουζίγιο.
Ναχούμ - Για = ο θεός με παρηγόρησε (Ναχμιάς) και αναστροφικά:
Γιο-Χαν = ο θεός χάρισε (Γιοχανά=Ιωάννης)
Γιο-Νατάν = ο θεός έδωσε (Ιωνάθαν)
Γιο-Γιακείμ = ο θεός θ' αποκαταστήσει (Ιωακείμ)
Υπάρχουν και θεοφορικά ονόματα σύνθετα από μονάχα τα υποκατάστατα μόρια της Θεότητας Ελ, Για ή Γιο, δίχως ρήμα όνομα ή επίρρημα. Π.χ.
Ελί-Για=ο Θεός μου θεός (Ηλίας)
Γιο-Ελ=ο θεός θεός (Ιωήλ)
Για-κο-Ηλ=ο θεός σαν το θεό (Γιακοέλ).

ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Επειδή οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης και γενικότερα της Μεσογείου προέρχονται από την Ισπανία, αποκαλούνται Σεφαρ(α)δεμ από το Σεφαρδ που σημαίνει εβραϊκά Ισπανία, ας σταθούμε περισσότερο στα ονόματά τους που τα πιο πολλά είναι πατριδωνυμικά τους. Αυτά διατηρούνται αναλλοίωτα, ως τις ημέρες μας. Παίρνουμε στην τύχη μερικά απ' αυτά:

Behar= χωριό της επαρχίας Salamanca
Albelda=χωριό της επαρχίας Huesca
Beraha=από το Bahara, χωριό κοντά στη Μαδρίτη.
Benforado=χωριό της επαρχίας Castilla
Canetti=χωριά της επαρχίας Cuenca Valencia

Cases=χωριό στα ανατολικά Πυρηναία
Covo=χωριό στην επαρχία Vallencia
Castro=πολλά τοπωνύμια στις επαρχίες, Cordova, Leon, Valencia, Almeria, Sevilla.
Errera=χωριό της επαρχίας Sevilla
Gatenio=χωριό κοντά στα Πυρηναία
Leon = πόλη και επαρχία της Ισπανίας
Pardo=επαρχία της Μαδρίτης
Saporta=Seis Puertas της Ισπανίας
Saragussi=από την Saragossa
Segura=χωριό της επαρχίας Guipuzcoa
Torres=πολλά τοπωνύμια της Ισπανίας

ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ

Επειδή όμως και πολλές από τις οικογένειες Εβραίων της Ελλάδας εγκαταστάθηκαν πρώτα στην Ιταλία, όπου και παρέμειναν για 2-3 γενιές, έχουμε μian άλλη ομάδα επωνύμων με ιταλική προέλευση, όπως:

Cunio=από το Cuneo της επαρχίας Piemonte
Florentin=από το Φλωρεντία
Modiano=από το Modigliano ή από τη Modena
Massarano=από τη Mazzaran λιμάνι της Ιταλίας.
Varsano=από το Conversano της Απουλίας.
Tiano=από το Τεάνο της Κεντρικής Ιταλίας.

Recanati= από το Porto Recanati της Κεντρικής Ιταλίας.

Άλλη ομάδα είναι τα ισπανόγλωσσα επώνυμα που δείχνουν κάποιο χαρακτηριστικό του πρώτου κατοίκου.

Abastado=ο "φτασμένος", ο ικανοποιημένος
Albo ή Alvo=Λευκός
Bueno=Καλός
Benveniste=Bien Venido= ο ευπρόσδεκτος
Calderon=το ξύλινο καλάθι
Vida=ζωή.

Πλάι σ' αυτά εμφανίζονται και ονόματα αραβικής αρχής, αφού οι Άραβες εσφράγισαν επί αιώνες τη ζωή της Ιβηρικής Χερσονήσου:

Al-Sheh=ο Σεΐχης, Al-Mosnino=ο ρήτορας, Αμαρ=αρχιτέκτων, Attias=δούλο, Danor=ζωγράφος, Sides (από το Sid)=

αρχηγός, άρχοντας, κύριος.

Άλλα είναι τουρκικής αρχής που επιχωρίαζαν στη Θράκη: Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, π.χ. Yeni=Νέος, Tzivre=tzerve,=κεφαλομάνηλο.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ

Τέλος άλλα ονόματα δείχνουν ατομικό ή οικογενειακό γένος: Αν ένα παιδί, γεννήθηκε Σάββατο, έπαιρνε το όνομα Σαμπετάι=Σαββατιανός. Το όνομα Νισίμ δινόταν σε παιδιά που ήρθαν στον κόσμο τον Νισάν (το μήνα των θανάτων). Το Νησίμ, είναι πληθυντικός του ονόματος Νες=θαύμα. Το όνομα Μορδοχάι (μορδοχαίος κατά τη μετάφραση των Ο') έπαιρνε το αγόρι που γεννιόταν την ημέρα της εορτής της Εσθήρ (το Πουρείμ), όταν σώθηκαν οι Εβραίοι που ζούσαν την εποχή που βασιλευε ο Ασούερ (Αχασβερός, κατά τη βίβλο) από τη σφαγή που σχεδίαζε εναντίον τους ο πρωθυπουργός της χώρας Αμιάν, έπειτα από καταγγελία του θείου της Εσθήρ Μαρδοχαίου και χάρη στην εύνοια που εκδήλωνε για την Εσθήρ ο Βασιλιάς.

Το όνομα Μερκάδο και Μερκάδα, εξαγορασμένος, δινόταν στο αγόρι ή στο κορίτσι που το εξαγόραζαν φιλικά πρόσωπα,

για να το προστατεύσουν από το θανατικό που έπληττε τα παιδιά άτυχης οικογένειας. Η εξαγορά ήταν συμβολική, δημιουργούσε όμως ψυχικούς δεσμούς μεταξύ ενός Μερκάδο και του εξαγοραστή, τόσο, που έπρεπε έστω και συμβολικά, να ζητηθεί η άδειά του, όταν ένας Μερκάδο, αποφάσιζε να παντρευτεί.

Αν κάποια μύηση συνέπιπτε με ένα ευχάριστο γεγονός, δίναν στο παιδί το όνομα Σιμάν-Τοβ=Ευτυχίος. Κι αν ήταν κορίτσι, Μαζάλ-Τοβ=Ευτυχία.

Το τραγικό ολοκαύτωμα στο βωμό της ναζιστικής γενοκτονίας, εσάρωσε σχεδόν ολοκληρωτικά όλες τούτες τις παραδόσεις που, κατά τον εύστοχο χαρακτηρισμό ενός μελετητή του ισπανοεβραϊκού πολιτισμού, κινδυνεύουν να μεταβληθούν "σ' ένα μουσειακό αντικείμενο".

(Ο κ. Γ. Ζωγραφάκης είναι συγγραφέας, ποιητής, ιστορικός, κριτικός και μεταφραστής, εκ των κορυφαίων πνευματικών ανθρώπων της Θεσσαλονίκης).

Η αξιοπιστία της Αγίας Γραφής

Πρόσφατες μαρτυρίες υποστηρίζουν τη βιβλική περιγραφή για την καταστροφή της Ιεριχούς από τον Ιησού του Ναυή. (Time International, 5 Μαρτίου 1990, Στήλη: "Επιστήμη")

"Και εσάλπισαν τας σάλπιγγιν οι ιερείς ως δε ήκουσεν ο λαός των σαλπύγγων, ηλάλαξε πας ο λαός άμα αλαλάγμω μέγλω και ισχυρώ και έπεσεν άπαν το τέχον κύκλω, και ανέβη πας ο λαός εις την πόλιν"

(Ιησούς Ναυή στ', 20)

Ένα από τα δραματικά γεγονότα που αναφέρει η Παλαιά Διαθήκη είναι η καταστροφή της πόλεως της Ιεριχούς από τους Ισραηλίτες. Το γεγονός αυτό απετέλεσε για πολλές δεκαετίες σημείο αντιλεγόμενο μεταξύ των ειδικών επιστημόνων, πολλοί απ' τους οποίους το θεωρούσαν μύθο. Τα τελευταία μάλιστα τριάντα χρόνια υπήρχε σχεδόν ομοφωνία στο θέμα αυτό. Στη δεκαετία του '50 η βρεταννή αρχαιολόγος Kathleen Kenyon βεβαίωσε ότι η καταστροφή της Ιεριχούς συνέβη γύρω στα 1550 π.Χ., δηλαδή 150 χρόνια πριν την εμφάνιση του Ιησού του Ναυή.

Ο αρχαιολόγος, όμως, Bryant Wood, σε πρόσφατο άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Επιθεώρηση Βιβλικής Αρχαιολογίας", που εκδίδεται στη Washington, υποστηρίζει ότι η Kenyon έκανε λάθος στους χρονολογικούς υπολογισμούς της. Μετά από πρόσφατες έρευνες ο Bryant Wood συμπεραίνει ότι τα τείχη της Ιεριχούς έπεσαν ακριβώς την ίδια χρονολογία με αυτήν που αναφέρει η Αγία Γραφή.

Τα συμπεράσματα της Kenyon σχετικά με τη χρονολογία της καταστροφής της πόλεως της Ιεριχούς βασίζονταν σχεδόν εξ ολοκλήρου στο γεγονός ότι, κατά τις επιτοπίες έρευνες που έκανε στην περιοχή της Ιεριχούς, δεν συνάντησε πουθενά απομεινάρια ορισμένων κυπριακών διακοσμητικών πηλινων αγγείων, που ήταν πολύ δημοφιλή στην περιοχή αυτή γύρω στα 1400 π.Χ., δηλαδή την εποχή που η Αγία Γραφή τοποθετεί την καταστροφή της πόλεως. Αυτή, λοιπόν, η έλλειψη των

συγκεκριμένων αγγείων την οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η Ιεριχή είχε πολύ πριν το 1400 π.Χ. ερημωθεί και ήταν ακατοίκητη. Ο Bryant Wood, όμως, ειδικός επιστήμονας στον κλάδο της αρχαίας αρχιτεκτονικής και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Τορόντο, αναφέρει ότι οι ανασκαφές που έκανε η Kenyon έγιναν σε μια περιοχή της Ιεριχούς, όπου ζούσε κυρίως ο πτωχός πληθυσμός της πόλης, πράγμα που απέκλειε ευθύς εξ αρχής τη δυνατότητα εύρεσης αυτών των ακριβών εισαγόμενων αγγείων. Γι' αυτό και κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν άλλα πηλίνα αγγεία, μικρότερης αξίας, που ήταν σε χρήση γύρω στα 1400 π.Χ.

Παρά την αμφιλεγόμενη χρονολογική τοποθέτηση της καταστροφής της Ιεριχούς από την Kenyon όλες οι άλλες ανακαλύψεις της έρχονται σε πλήρη συμφωνία με τη διήγηση της Αγίας Γραφής.

Κατ' αρχήν διαπιστώνει ότι τα τείχη της Ιεριχούς έπεσαν ξαφνικά και μονομιάς, όπως αναφέρεται στη Βίβλο. Πολλοί ειδικοί επιστήμονες πιστεύουν ότι η καταστροφή των τειχών προκλήθηκε από σεισμό, γεγονός που εξηγεί και την κατασκήνη προσωρινού υδατοφράχτη στον Ιορδάνη ποταμό, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Αγία Γραφή. Επιπλέον, ανάμεσα στα άλλα ευρήματα που ήρθαν σε φως κατά τη διάρκεια των ανασκαφών της Kenyon, ήταν και μύδια (βατέλλια)* γεμάτα σάβρι, γεγονός που έρχεται σε πλήρη συμφωνία με τη διήγηση της Αγίας Γραφής για την άμεση κατάληψη της Ιεριχούς από τους Ισραηλι-

τες. Αν η πόλη είχε αντιμετωπίσει μακροχρόνια πολιορκία πριν την τελική συνθηκολόγηση, όλα τα αιτήρα θα είχαν εξαντληθεί.

Ένα ακόμα ενδιαφέρον στοιχείο είναι και η ύπαρξη, στην περιοχή αυτή, ενός παχίως στρώματος στάχτης στο έδαφος, το οποίο, σύμφωνα με τις ειδικές μετρήσεις, τοποθετείται γύρω στα 1400 π.Χ. Έτσι τεκμηριώνεται η διήγηση της Αγίας Γραφής, που αναφέρει ότι οι Ισραηλίτες δεν κατέλαβαν μόνο την πόλη αλλά και την έκαψαν. Τέλος, ορισμένα αιγυπτιακά φυλακτά, που βρέθηκαν σε τάφους στην Ιεριχή, χρονολογούνται από τους ειδικούς γύρω στο 1400 π.Χ. Και ο Bryant Wood καταλήγει: "κατά τη γνώμη μου η βιβλική διήγηση είναι ακριβής".

Άλλοι, ωστόσο, επιστήμονες, παρ' όλο που δεν βρίσκουν λάθη στις θέσεις του B. Wood, παραμένουν δυσπιστικοί, διότι δεν δέχονται ότι ο Ιησούς του Ναυή με τους Ισραηλίτες εισήλθαν στη γη Χαναάν το 1400 π.Χ. αλλά 200 χρόνια αργότερα και μάλιστα όχι ως κατακτητές αλλά ως μετανάστες. Φαίνεται πως οι αμφισβητήσεις των λογίων γύρω από τα στρατιωτικά κατορθώματα του Ιησού του Ναυή θα έχουν συνέχεια. Βλέπετε, σε θέματα πίστης η επιστήμη δεν έχει ποτέ τον τελευταίο λόγο.

Μετάφραση
Α.Α.Κ.

(Από τις Κοινωνικές Τομές, Απρίλιος 1990)

* Βατέλλια= μύδιο: μέτρο χωρητικότητας δημητριακών που αντιστοιχεί σε 8 γαλιόνα

Ο Δαυίδ σκοτώνει τον Γολιάθ. Από το Παρίσινο Ψαλτήρι: Κωνσταντινούπολη 10ος αιώνας.

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΤΟΞΟΥ

Το ωραιότερο δείγμα ελεγειακής ποίησης στο αρχαίο Ισραήλ

Του κ. ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ, Δικηγόρου

Το μεγαλείο και ο ψυχικός δυναμισμός του ανθρώπου αναδεικνύεται ανάγλυφα, στον άδικο και πρόωγο θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου. Το γεγονός του θανάτου επέρχεται σαν καντερός κυκλώνας, σαν ένας ανεμοστρόβιλος στον συναισθηματικό κόσμο του θηνούντος που σαρώνει τα πάντα. Ο άνθρωπος λυγά κάτω από το βάρος του πόνου σαν στάχυ στην ξηρασία γιατί ο θάνατος μετατρέπει το "μοναδικό" ζων πρόσωπο, σε άψυχη νεκρή ύλη.

Αν τύχει όμως ο θρηνολογών, να είναι ποιητής με γνήσια ποιητική φλέβα, τότε όλος ο πόνος, όλη η θλίψη μπορεί να μετουσιωθεί σ' έναν θρήνο λεπτής και υψηλής συγκινησιακής στάθμης, σ' ένα ελεγείο δυναμικό που μπορεί να προξενήσει ρήγη συγκινήσεων στον αναγνώστη.

Αν αυτό ισχύει για κάθε ελεγείο, πολύ περισσότερο ισχύει για το υπέροχο

ελεγείο του Δαβίδ, που συνέθεσε εξ' αφορμής, του επισημόφρου φίλου του Ιωνάθαν και του πεθερού του Σαούλ.

Για να μπει κανείς καλύτερα στον νοηματικό κόσμο του ελεγείου και να ξεκλειδώσει με τις μυστικές δικλείδες της ενόρασης και της φαντασίας τη συγκινησιακή φόρτιση του ψυχικού κόσμου του Δαβίδ, είναι αναγκαίο ίσως να προτάξουμε δύο λόγια για το ιστορικό φόντο.

Ιστορικά στοιχεία

Ο Δαβίδ - ο γιος του **Ισσαί** από τη Βηθλεέμ - είχε νυμφευθεί την **Μιχάλ (Μελοχ)** κόρη του **Σαούλ**, βασιλιά του Ισραήλ, αλλά βρισκόταν κάτω από τη δυσμένεια του πεθερού του εξαιτίας της συνεχιζόμενης ανόδου του γοήτρου του στις καρδιές των Ισραηλιτών, μετά μάλιστα τη νίκη του κατά του Φιλισταίου γίγαντα **Γολιάθ**. Επανελημμένως ο

Σαούλ προσπάθησε να εξοντώσει το Δαβίδ, αλλά απέτυχε, και ο Δαβίδ έδειξε τουλάχιστον δύο φορές μεγαλοψυχία απέναντί του και ενώ είχε πέσει στα χέρια του δεν τον θανάτωσε. Ο Σαούλ όμως κυριευμένος από ένα παράξενο πνεύμα ζηλοτυπίας, μελαγχολίας και νευρικής κατάρπτωσης - φαινομενικά μετανοεί - αλλά συνεχίζει να καταδιώκει το γαμβρό του, "εκζητών την ψυχήν αυτού", ο οποίος για να επιβιώσει, αναγκάζεται να ζητήσει άσυλο αυτός και η οικογένειά του με τους άνδρες του στον Φιλισταίο **Αγκούς**, βασιλιά της Γαθ. Ο Αγκούς χορηγεί άσυλο στο Δαβίδ - παρόλον που οι Φιλισταίοι και οι Ισραηλίτες βρίσκονται σ' εμπόλεμη κατάσταση - για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας. Τα αντίπαλα στρατεύματα άρχισαν να συγκεντρώνονται, οι μεν Φιλισταίοι εις Σουνήμ οι δε Ισραηλίτες - με επικεφαλής τον βασιλιά Σαούλ - στα όρη Γελβούε. Στη μάχη που επακολούθησε

στα όρη Γελβουέ που βρίσκονται στη βόρεια περιοχή της Παλαιστίνης, ο στρατός του Σαούλ νικείται κατά κράτος, τα τρία του παιδιά σκοτώνονται και ο ίδιος πληγωμένος, για να μην πέσει ζωντανός στα χέρια των εχθρών του, αυτοκτονεί κάμνοντας χρήση της ρομφαίας του. Μεταξύ των φονευθέντων κείται και ο Ιωνάθαν γιος του Σαούλ και αδελφικός φίλος του Δαβίδ.

Ο Δαβίδ ευρισκόμενος στη Σικλάγ (Σκελάκ), 100 μίλια νοτιοδυτικά από τα Γελβουέ, πληροφορείται από Αμαλητίκη αγγελιοφόρο την ήττα των Ισραηλιτών και τον τραγικό θάνατο του Σαούλ και Ιωνάθαν, και ξεσπά σε θρήνο. Κάτω από το κράτος αυτής της βαθιάς συναισθηματικής έντασης συνθέτει το ελεγείο του για τους δύο "λέοντας του Ισραήλ", το λεγόμενο "**Άσμα του τόξου**" που έχει αναγνωρισθεί ως το ωραιότερο δείγμα ελεγειακής ποιήσεως στο αρχαίο Ισραήλ.

Το κείμενο του ελεγείου

Παραθέτουμε το κείμενο του ελεγείου από την ωραιότερη λογοτεχνική απόδοση του λογοτέχνη - γατρού Κ.Φρύλιγγου.

(Κοέλεθ, "Εκλογή από τη Βιβλική λογοτεχνία", τομ. Α., σελ. 173, 174).

εδ. 19 Ω περπατά-
νια του Ισραήλ
απάνω στα ψηλώ-
ματά σου

κονταροχτυπημένη!
Πώς γείραν έτσι οι δυνατοί και πέ-
σαν οι αντρείωμένοι!

20 Μην πάτε και το πήτε μες στη
Γαθ

Μες στις πλατείες της Ασκαλών
μην τον φωνάζετε και χαρούν των
Φιλισταινών οι κόρες
κι' αναγαλλιάσουν οι κοπέλες των
αλλόφυλων.

21 Και σεις, βουνά του Γκιλμποά,
δροσιά ας μην είναι απάνω σας ούτε
βροχή,
ούτε χωράφια με πρωτόλουβους
καρπούς.

Γιατί η ασπίδα εκεί των δυνατών
πετάχτηκε. Η ασπίδα του Σαούλ,
έτσι σα να μη χρίστηκε με λάδι.

22 Από των σκοτωμένων το αίμα,
απ' των παλληκαριών

το πάχος, δεν πισώστρεψε του Γιο-
ναθάν το τόξο

και του Σαούλ δε γυρίσε άδειο το
σπαθί.

23 Αγαπημένοι όσο που ζούσαν, ο
Σαούλ

κι ο Γιοναθάν. Ούτε στο θάνατό
τους χωρίστηκαν.

Ο Δαβίδ κρατώντας το κεφάλι του Γολιάθ.
Πίνακας του Andrea Mantegna, 15ος αιώνας

Πιο ανάλαφροι ήταν κι απ' αυτούς
πιο δυνατοί κι' από λιοντάρια.

24 Κλάψτε, κοπέλες του Ισραήλ, για
το Σαούλ,

που κόκκινα σας έντυνε κι ομορφο-
κεντημένα

κι' έβαζε και στα ρούχα σας ολόχρυ-
σα στολίδια.

25 Πώς πέσαν έτσι οι δυνατοί κατα-
μεσίς στη μάχη.

Ω Γιοναθάν, απάνω στ' απηλωμάτά
σου χτυπημένε.

Πόσο πολύ λυπηθήκα

για σένα, αδελφέ μου, Γιοναθάν.

Ο πολυαγαπημένος μου στάθηκες συ

για μένα.

26 Μα κι' η αγάπη πούγες σε μένα
υπέροχη 'ταν.

Και την αγάπη γυναικών περίσσια
την περνούσε.

εδ. 27 Πώς πέσαν έτσι' οι δυνατοί

Και του πολέμου τ' άρματα πώς χά-
θηκαν και πάνε.

Αισθητική ανάλυση του ελεγείου

Θα μπορούσε κα-
νείς να πει πολλά σε
μιαν αισθητική ανάλυ-
ση αυτού του έξοχου
ελεγείου. Ωστόσο οι
παρατηρήσεις επικε-
ντρώνονται σε δύο ση-
μεία: στη δομή του
ποιήματος και στο πε-
ριεχόμενό του.

Σύμφωνα με την
πληροφορία που μας
δίνει το χωρίον Β'
Σαμ. α' 18, ο Δαβίδ,
παράγγειλε να διδά-
ξουν τους υιούς του
Ιουδά τούτο το 'Άσμα
του τόξου που αρχικά
ήταν καταχωρημένο
στη συλλογή των εξω-
βιβλικών εθνικών ποι-
ημάτων, γνωστό ως **Βι-
βλίο του Ιασφρ.** (Ευθύς
Ο'). Ατυχώς δεν ξέ-
ρουμε τίποτα το ου-
σιαστικό γι' αυτή τη
συλλογή των εξωβι-
βλικών ποιημάτων και
ασμάτων που μνημο-
νείται και στο βιβλίο
του **Ιησού του Ναυή**
10,13 και χάθηκε, ενώ
ορισμένα τμήματά του
ενσωματώθηκαν στην
Παλαιά Διαθήκη. Δεν
γνωρίζουμε επίσης,

γιατί ονομάστηκε 'Άσμα του τόξου και
πρέπει να σημειωθεί ότι η λέξη 'Άσμα
λείπει από το Μασωριτικό κείμενο και
έχει υποδειχθεί από ερμηνευτές και με-
ταφραστές ως πιθανή, για το υπάρχον
κενόν. Αν θεωρηθεί ότι αυτή είναι η ελ-
λείπουσα, τότε πιθανόν να ονομάστηκε
έτσι, γιατί αναφέρεται στο αήττητο τόξο
του Ιωνάθαν και κατ' επέκταση στον
ίδιον, ή γιατί συνοδεύονταν - όταν το
εψάλλαν μεταγενέστερα, - με ασκήσεις
τοξοβολής (πρβλ. Β' Σαμ. 22, 35). Αργό-
τερα το ελεγείο περιλήφθηκε και στο **Βι-
βλίο του Β' Σαμουήλ** (Β' Βασιλέων Ο')
όπου και βρίσκεται καταχωρημένο.
(1,19 - 26). Από μια σύγκριση του

Εβραϊκού Μασωριτικού κειμένου μ' αυτό των εβδομήκοντα, σε μερικά σημεία το ποίημα φαίνεται ότι έχει κάποια μικρο-φθορά, που οφείλεται στην μεταβίβαση του, και ατυχώς δεν μπορούν να αποκατασταθούν με βεβαιότητα, όπως π.χ. στα εδ. 18 και 21β (αγροί απαρχών) το νόημα του οποίου παραμένει δυσνόητο. Η διαφοροποίηση φαίνεται επίσης σ' ελάχιστα βέβαια σημεία και στις διάφορες άλλες σύγχρονες μεταφράσεις και αποδόσεις του 'Ασματος όπως π.χ. στην έκδοση "Jerusalem Bible" και στη μετάφραση του Εβραϊολόγου καθηγητή

Β.Βέλλας, ("Θρησκευτικές προσωπικότητες της Π.Δ." τομ. 1ος Αθήναι, σελ. 117). Ο παλαιοδιαθηκολόγος **Αθ. Χαστούνης** αποδίδει νομίζω επιτυχέστερα στο εδ. 21β τη δυσνόητη, έκφραση "αγροί απαρχών" με την πιο δόκιμη "πεδία θανάτου". "Αγία Γραφή" εκδ. Δημητράκου 1960, τομ. Α' σελ. 720).

Το ποίημα είναι απλό στη δομή του: αποτελείται από τον πρόλογο (εδ. 19) το σώμα (20-26) και τον επίλογο (27). Ο πρόλογος αρχίζει με μια μεγαλοπρεπή και μεγαλόστομη έκφραση: (-Σαουλ και Ιωνάθαν - περηφάνεια του Ισραήλ που έπεσε κονταροχτυπημένη) και εισάγει αμέσως τον αναγνώστη στο θέμα που πρόκειται να επακολουθήσει. Ενώ οι περισσότερες σύγχρονες μεταφράσεις μεταχειρίζονται τη λέξη περηφάνεια ή δόξα - μια πιο κατά γράμμα μετάφραση απ' το Εβραϊκό κείμενο, θα έπρεπε να την αποδώσει ίσως, ως μορφοφία, ή ακόμη καλύτερα ως αντιλόπη (γαζέλα) του Ισραήλ: γιατί το ζώο, ήταν γνωστό για την ομορφιά και τη συμμετρική αρμονία της μορφής του. Ο επίλογος περιέχει στοιχεία από τον πρόλογο. Η επωδός τελειώνει με την αρχική φράση "πως έπεσαν οι δυνατοί" ενώ στο κύριο σώμα (εδ. 25) επαναλαμβάνεται η ίδια φράση, και αυτό δίνει αρμονικό δέσιμο σ' όλο το ελεγείο.

Στο κύριο σώμα μπορεί κανείς να παρατηρήσει σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις το γνωστό ιδιάζον φαινόμενο της Εβραϊκής ποίησης, το λεγόμενο συνώνυμο παραλληλισμό, στον οποίο δύο στίχοι λένουν περίπου το ίδιο

πράγμα με διαφορετικά λόγια. (εδ. 20).

*Μην πάτε και το πήτε μες στη Γαθ.
Μες στις πλατείες της Ασκαλών
μην το φωνάξετε και χαρούν των Φι-
λισταίων οι κόρες
κι αναγαλλιάσουν οι κοπέλες των
αλλόφυλων.*

Μπορούμε να παρατηρήσουμε την ταύτιση των λέξεων πήτε - φωνάξετε Γαθ - Ασκαλών, χαρούν - αναγαλλιάσουν, κόρες των Φιλισταίων - κοπέλες των απεριτμήτων. (πρβλ. και εδ. 22). Η τεχνική αυτή του παραλληλισμού προσδίδει έμφαση και κομψότητα στον ποι-

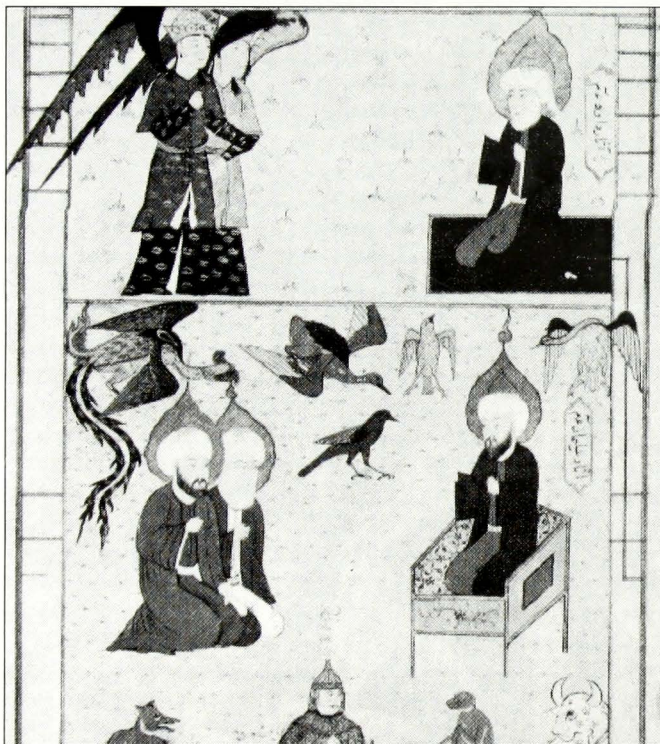
στους Αιγυπτίους κ.λπ. Ο J.L.Kugel, στην έσοχη μελέτη του με τίτλο "The idea of biblical poetry: parallelism and his history" (1981), μελετά διεξοδικά το φαινόμενο του παραλληλισμού στη λογοτεχνία διαφόρων λαών και κάμει πολύ ενδιαφέροντες παρατηρήσεις.

Ολόκληρο το ποίημα είναι λιτό, σφιχτοδεμένο και απείριστο, άμεσο και βιοματικό, με ζωντανές εικόνες, προσωποποιήσεις και παρομοιώσεις. Είναι γραμμένο σε ελεύθερο στίχο χωρίς να είναι καλυπόμενο σε κάποια μετρική ποητική μορφή, όπως π.χ. του δαχτυλικού εξάμετρου, ή πεντάμετρου, γνωστού στην ελεγειακή ποίηση της αρχαίας Ελλάδας.

Το ελεγείο πρέπει να συνετέθη γύρω στα τέλη του 11ου αιώνα π.Χ. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι ενώ για πολλούς λεγόμενους δαβιδικούς ψαλμούς που βρίσκονται στη συλλογή του ομώνυμου βιβλίου των ψαλμών έχει διατυπωθεί κάποια επιφύλαξη από πολλούς κριτικούς ως προς την πατρότητά τους, - μερικοί μάλιστα έφθασαν μέχρι το σημείο της ολικής άρνησης, άποψη που βέβαια ανασκευάστηκε και απορρίφθηκε από τους περισσότερους παλαιοδιαθηκολόγους - στο ελεγείο αυτό, κανείς δεν τόλμησε ν' αμφισβητήσει τη Δαβιδική του προέλευση. Ακόμα και ο γνωστός ελευθερόφων Παλαιοδιαθηκολόγος - κριτικός R.Preiffer σημειώνει τα εξής για την σχέση του Δαβίδ με το ελεγείο: "η Δαβιδική σύνθεση του ποιήματος είναι αναμφισβήτητη. Το βάθος της

διαχεόμενης συγκίνησης, δείχνει ότι συνετέθη αμέσως μετά από τη μάχη στα Γελβού, κάτω απ' το πρώτο σοκ της εντύπωσης που προκαλεί η συμφορά". (R.N.Pfeiffer "Introduction to the Old Testament", 1941, σελ. 351).

Πράγματι, μόνον ένας Δαβίδ θα μπορούσε να συνθέσει αυτό το ελεγείο. Γιατί πρόκειται για έναν θρήνο που διακρίνεται για τη ζωηρή έκφραση των συναισθημάτων, την ευγένεια, την μεγαλοψυχία και τη λεπτότητα της διατυπώσεως. Προσόντα που είχε αναντίρρηση ο μεγάλος λυρικός βάρδος του αρχαίου Ισραήλ (Β.Βέλλας). Ο ποιητής αποκαλύ-

Ο βασιλιάς Δαβίδ στο άνω διαζωμα. Σελίδα από το βιβλίο Subdat al Tawarikh, του Luqan - I Ashuri.

ητικό λόγο, γι' αυτό, και χρησιμοποιούνταν μαζί μ' άλλα είδη παραλληλισμού κυρίως στους παλαιοδιαθηλικούς ψαλμούς και στο γνωμικό λόγο των Παροιμιών. Οι φιλολογικές έρευνες βέβαια, κατέδειξαν ότι το φαινόμενο του παραλληλισμού με τις διάφορες μορφές του (συνώνυμος, αντιθετικός, συνθετικός κ.λπ.) ήταν γνωστό και σ' άλλους Ανατολικούς λαούς σημαντικούς και μη, και ιδιαίτερα στους Χαναανίους, όπως φαίνεται από την Ουγκαριτική φιλολογία (Ρας Σάμρα) που χρονολογείται από το 14ο π.χ. αιώνα και αργότερα, αλλά και στους αρχαίους Βαβυλώνιους,

πτεi όλη την ένταση της λύπης του με ειλικρίνεια αλλά και ανδροπρέπεια.

Το "Άσμα του τόξου" πάλλεται από το ανυπερβλήτο αίσθημα φιλίας του βασιλοπάριδα Ιωνάθαν προς τον ποιμενοπαίδα Δαβίδ. Αβάσταχτη χαρακτηρίζει τη θλίψη του ο ποιητής για τον άδικο χαμό του αδελφικού φίλου που η αγάπη του ήταν "μεγαλύτερα του έρωτος των γυναικών" ανώτερη απ' την αγάπη που δείχνει ένας άντρας σε μια γυναίκα, ή ακόμη μια γυναίκα στον αγαπημένο της και μια μάνα στο γιο της. Η φιλία αυτή έμεινε απαράμιλλη στην ιστορία σαν τη φιλία του Δάμωνα και Φιντίας και σαν τη φιλία του Αχιλλέα και του Πάτροκλου. Ο Δαβίδ δεν μπόρεσε να μείνει ασυγκίνητος απ' τη φιλία και την ανυπόκριτη αγάπη του Ιωνάθαν, που παρ' όλο που ήταν διάδοχος του θρόνου σαν γιος του Σαούλ, "ηγάτησε τον Δαβίδ ως την ιδίαν αυτού ψυχήν" (Α.Σαμ. ι' 1). Η αληθινή φιλία πράγματι είναι θείο δώρο και πολλές φορές ανώτερη απ' τη συγγενική σχέση. "Το μεγαλείο της φιλίας" έλεγε ο Έμερσον - δεν είναι το απλωμένο χέρι ούτε η χαρά της συντροφικότητας, αλλά η ψυχική έμπνευση που αισθάνεται κανείς όταν ανακαλύπτει ότι κάποιος άλλος πιστεύει σ' αυτόν και θέλει να τον εμπιστευτεί. Αυτό το απόλυτο είδος εμπιστοσύνης είχε αναπτυχθεί σε μια υψηλή αμφίδρομη σχέση μεταξύ Δαβίδ και Ιωνάθαν.

Αλλά ο Δαβίδ δε σταματά εκεί. Επείκειν το θρήνο του με την ίδια ένταση και πάθος και στον Σαούλ τον εχθρό και καταδικάζει τον. Εξισώνει το θάνατο του εχθρού που επιβουλεύτηκε κατ' επανάληψη τη ζωή του, (Α' Σαμ. ιη' 29) με το θάνατο του αγχωρίστου φίλου του! Τι μεγαλοψυχία και λεπτότητα αισθημάτων! Μπροστά στο θάνατο του Σαούλ - του "κρησίουμένου του Κυρίου" που δεν ετόλμισε να εκτείνει ο ίδιος το χέρι - και του Ιωνάθαν, δεν κάνει διάκριση ο ποιητής

*Ιωνάθαν και Σαούλ
αχώριστο ζευγάρι στη ζωή,
μα και στη θανάτη ενωμένοι.*

Οι στίχοι αυτοί ανακαλούν στη μνήμη του αναγνώστη, το γεγονός της υποκοής και συμπαραστάσεως του Ιωνάθαν προς τον πατέρα του, παρ' όλο που ήταν ψυχικά δεμένοι με τον Δαβίδ. Ο Ιωνάθαν ήξερε να εξισορροπεί με επιτυχία τα αισθήματα της νικητής αγάπης με αυτά της φιλίας (Α' Σαμ. 23,14, επ. 19, 1-7).

Το Άσμα είναι επίσης γαλβανισμένο από ένα υψηλό φρόνημα πατριωτισμού. Ο Δαβίδ μπορεί να κατέφυγε στον Αγγού τον Φιλισταίο για να προστατευτεί απ' την καταδικαστική μανία του Σαούλ, αλλά δεν υπήρξε ούτε προδότης ούτε αυτόμολος, ούτε δειλός. Ήταν

φλογερός Ισραηλίτης στην πίστη και στην ψυχή, όπως αποκαλύπτει η μετέπειτα δράση του και η όλη ζωή του. Γι' αυτό, δεν έπρεπε κατά τον ποιητή ν' αναγγελλθεί το κακό μαντάτο στους Φιλισταίους για να μη χαρούν οι θυγατέρες των απερίτμητων και ίσως ψάλλουν - μετά τυμπάνων και κυμβάλων - όπως έψαλαν οι θυγατέρες του Ισραήλ όταν ο Δαβίδ νίκησε το Γολιάθ:

*Επάταξε Σαούλ εν χιλιάσιν αυτού
και Δαβίδ εν μυριάσι αυτού.*

Ακόμη ο ποιητής αναφέρεται στις νίκες και στη γενναιοότητα των δύο ανδρών που ήσαν

*Ελαφρότεροι αετών
δυνατώτεροι λεόντων.*

Η παρομοίωση εδώ είναι έξοχη γιατί προσδίδει όλο το νοηματικό μεγαλείο της γενναιοτήτας και μαχητικότητας των πολεμιστών, με το να χρησιμοποιούνται ως παράλληλα, ο βασιλιάς των πωλών και ο βασιλιάς των ζώων. Και ο Δαβίδ είχε υπόψη του και το δυναμισμό του Σαούλ και τη γενναιοότητα και την ευφυή τόλμη του Ιωνάθαν, που σε μια περίπτωση τα είχε βάλει μόνος του μ' έναν οπλοφόρο, ενάντια με πολλούς Φιλισταίους (Α' Σαμ. 14, 6 επ.). Ο θάνατος του Σαούλ και Ιωνάθαν παρακινεί τον ποιητή να εκφράζει μιαν συγκρατημένη αρά προς τα όρη Γελβουέ, λες κι' αυτά ήταν υπαίτια για την αναπάντεχη καταστροφή:

*Όρη του Γελβουέ
ας μη σταλάζει απάνω σας
βροχή μηδέ δροσιά.*

Ακόμα καλεί τις κοπέλες του Ισραήλ

να θρηνήσουν μαζί του για τη θανάτη του Σαούλ που τους έφερε λάρυτρα από τις μάχες, χυρσά στολίδια και πορφύρα, σαν μια εκδήλωση της γενναιοδωρίας του.

Στα όρη του Γελβουέ έπεσε η περηφάνεια του Ισραήλ κονταροχτυπημένη. Εκεί έπεσε η ασπίδα του Σαούλ (λες και δεν είχε χριστεί ο Σαούλ με χριστήριο έλαιον). Εκεί συνετρίβη και το φοβερό τόξο του Ιωνάθαν. Και ο Δαβίδ θρηνεί. Θρηνεί μ' έναν εσώτατο παραχτικό μονόλογο που σε κάποια στιγμή τον εξωτεριεύει μ' έναν μοναδικό τρόπο. Και δεν θρηνεί μόνον αυτός, αλλά παραγγέλλει να διδάξουν στα παιδιά του Ιουδα το "Άσμα του τόξου", σαν μικρό φόρο αγάπης, τιμής και σεβασμού για το χαμό του αγαπημένου Ιωνάθαν και του πατέρα του Σαούλ.

Εντύπωση προξενεί στον αναγνώστη το γεγονός ότι ο Δαβίδ στο ελεγείο του - ενώ φλέγεται από πατριωτισμό - δεν διατυπώνει καμιά άμεση ή έμμεση αρά, απειλή, ή έστω όρκο για εκδίκηση κατά των εχθρών για το θάνατο του αγαπητού φίλου. Είναι κι αυτό ένα δείγμα των λεπτών αισθημάτων του ποιητή, ο οποίος πετυχαίνει να μιλάει στην ψυχή του αναγνώστη, του οποιουδήποτε αναγνώστη, της οιασδήποτε εποχής. Η συγκινησιακή φόρτιση του ελεγείου διοχετεύεται στις φλέβες του αποδέκτη. Επί χιλιάδες χρόνια μερικοί στίχοι του, όπως "Πώς έπεσαν οι ήρωες", επανλαμβάνονται από στόμα σε στόμα γιατί έχουν καταστεί παροιμιώδεις. Ο μεγάλος ποιητής **Ανδρέας Καλβος** φαίνεται να έχει επηρεαστεί από το Άσμα αυτό, στην ωδή του "Προς τον Ιερών Λόχον".

Επιλογος

Το θρηνητικό Άσμα του τόξου είναι πράγματι ασύγκριτο και μοναδικό στην παγκόσμια λογοτεχνία (Κ.Φρίλινγκος). Η ελληνική αρχαιότητα μπορεί να έχει να μας παρουσιάσει δείγματα ελεγείας του Μυνέριμου, του Καλλίνικου ή του Θεόγνη κ.α., αλλά τα περισσότερα απ' αυτά δεν μπορούν να φτάσουν στο ύψος του Δαβιδικού ελεγείου. Ο θρήνος αυτός του Δαβίδ ο τόσο αυθόρμητος, ο τόσο ειλικρινής, αποκαλύπτει περίτρανα την πλούσια ποιητική βλάστηση της ψυχής του.

Γιατί μονάχα ένας Δαβίδ, μονάχα αυτός ο βιοτουός της κινύρας αυτός ο μύστης του θρησκευτικού συναίσθηματος - ο Πίνδαρος του αρχαίου Ισραήλ - μπορούσε να νοιώσει τέτοια συντριβή και θλίψη για τη θανάτη του Ιωνάθαν και να μετουσιώσει τον αβάσταχο πόνο του, στο "ωραιότερο δείγμα ελεγειακής ποίησης που μας έδωσε η Εβραϊκή φιλολογία", (**Α.Προκοπίου**, "Ο λαός της Βίβλου" 1959, σελ. 112, 99).

ΤΑ "ΧΡΟΝΙΚΑ" ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ

Λόγω των θερινών
διακοπών
το επόμενο τεύχος
των "Χρονικών"
θα εκδοθεί
τον Σεπτέμβριο

ΛΕΥΚΑΣ ἢ ΑΡΤΑΣ;

Ερμηνεία ενός χωρίου του οδοιπορικού του Βενιαμίν του εκ Τουδέλης

Του ΜΙΧΑΗΛ Α. ΔΕΝΔΙΑ

Καθηγητού του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Το Οδοιπορικόν του εκ της ισπανικής πόλεως Τουδέλης καταγεγραμμένον ραββίνου Βενιαμίν είναι σπουδαιότατη πηγή πληροφοριών όχι μόνον δια την ιστορίαν της ισραηλιτικής διασποράς κατά τον 12ον αιώνα, ἀλλ' ὡσαύτως και δια την γνώσιν της δημογραφικῆς καὶ οικονομικῆς καταστάσεως των ελληνικῶν πόλεων, ἐκ των οποίων διήλθεν ο περιηγητής οὗτος περὶ την εποχὴν ταύτην. Ἦτο λοιπὸν ἐπόμενον ἵνα το μέρος εκείνου του Οδοιπορικοῦ, το οποίον αναφέρεται εἰς δια των ελληνικῶν χωρῶν διέλυσιν του Βενιαμίν ἐλκυσθῇ την προσοχὴν ὅλων εκείνων ὅσοι ασχολοῦνται με την ἐν πολλοῖς σκοτεινὴν, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ εἰς την κατὰστασιν καὶ διοίκησιν των επαρχιών, βυζαντινὴν ιστορίαν του 12ου αἰῶνος¹.

Εἰς την μονογραφίαν, την οποίαν παρασκευάζομεν περὶ του Δεσποτάτου της Ηπείρου, υπερχρεώθημεν πλείονας φορές να ανατρέξωμεν εἰς τας πληροφορίας, τας οποίας περιέχει ο Ἰσπανὸς ραββίνος προκειμένου κυρίως περὶ των πόλεων, αἵτινες συμπεριελήφθησαν ἐντὸς των ὁρίων του κράτους του ιδρυθέντος βραδύτερον παρὰ του Μιχαήλ Α' Ἀγγέλου Δούνα.

Μετά την διέλευσιν αὐτοῦ δια των Ηπειρωτικῶν καὶ των ὁμόρων χωρῶν ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης προκλήθη την ἐξῆς πορείαν: Αναχωρήσας εκ του Υδρουντός (Otranto), διεπεραιώθη εἰς την Κέρκυραν. Ἡ νῆσος αὕτη ευρίσκειτο τότε ὑπὸ την κυριαρχίαν του νορμανδοῦ βασιλέως της Σικελίας, ἀνεκτήθη δε παρὰ των Ἑλλήνων βραδύτερον. Εγκαταλίπων την Κέρκυραν, ο Εβραῖος περιηγητής ἐφθάσε κατόπιν θαλάσσιον ταξιδεῖον δύο ἡμερῶν εἰς πόλιν, της οποίας το ὄνομα εἰς το εβραϊκὸν κείμενον θα ᾤοντο να ἀναγνωσθῇ, Λάρτα, Lachta, ἢ Λεκάτ.

Των γλωσσῶν ἐνδείξουν οὕτως ἀνεπαρκῶς δια να ταυτίσωμεν την ἐν τῷ κειμένῳ ἀναφερομένην πόλιν μετ' ὀρισμένης πειστικῆς, ἐξηγέθησαν διάφοροι γνόμοι καὶ εἰκασίαι σχετικαί προς το ζήτημα τοῦτο. Ἡ πλείονότης των μεταφραστῶν καὶ σχολιαστῶν του Βενιαμίν φρονοῦν ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ της Ἀρτας, μελλούσης πρωτεύουσος του Ηπειρωτικοῦ Δεσποτάτου. Ἐν τούτοις, κατ' ἄλλους, ἡ πόλις εἰς την οποίαν προσήγγισεν ο ραββίνος ἀρχόμενος εκ Κερκύρας εἶναι ἡ Λευκάς.

Τὴν τελευταίαν γνώμην υποστήριξεν εκ των Ἑλλήνων ο με το ζήτημα τοῦτο ασχοληθεὶς κ. Λάζαρος Βελέλης², κατὰ τον οποίον ἡ κακὴ κατὰστασις εἰς την οποίαν ευρίσκειτο το χειρόγραφον του Βρετανικοῦ Μουσείου δεν ἐπιτρέπει να καθορισθῇ επακριβῶς το ὄνομα της πόλεως ἢ κομποπόλεως εἰς την οποίαν μετέβη εκ Κερκύρας ο Βενιαμίν καὶ εἰς την οποίαν ὑπῆρχε μεν ἰουδαϊκὴ παρούκια με εκατοντάδα μελών. Ἐν τούτοις ο κ. Βελέλης ἀπέκλινεν ὑπὲρ της γνώμης καθ' ἣν δεν πρόκειται περὶ της Ἀρτας, ἀλλὰ περὶ της Λευκάδος, προσθέτων ὅτι καλῶς, κατ' αὐτόν, οἱ ἐκδόται Lelevelli καὶ Carmoty εἶχον προτείνει την γραφὴν Λεκάτ, ἡ οποία θ' ἀνεφίερετο ἀναμφιβόλως εἰς την Λευκάδα.

Εἶναι ἰσὺς ἀναγκαῖον να σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι πολὺ προ των ἐκδότων τούτων ο πρώτος μεταφραστής του Οδοιπορικοῦ, ο Γάλλος Baratier³ εἶχεν ἀναγνώσει Levatto, καὶ ὅχι Lecatto, ὄνομα εἰς το οποίον θα ἔπρεπε να ἀναγνωρίσει κανεὶς το της πόλεως Λευκάδος.

Ἡ περὶ της Λευκάδος ὡς πόλεως εἰς την οποίαν προσήγγισεν ο Ἰσπανὸς ραββίνος ἐρχόμενος εκ Κερκύρας γνώμην υποστήριχθη ἐσχάτως παρ' ἄλλου Ἑλλήνου, του κ. Ἀνδρεάδου. Τα ἐπιχειρήματα τα οποία προσάγει οὗτος προς υποστήριξιν της γνώμης του εἶναι καὶ περισότερον συστηματικώτερα ἢ τα των ἄλλων ὅσοι υποστηρίζουν την ἰδίαν γνώμην, καὶ ἐνδιαφέροντα, ἀν καὶ ὅχι πάντοτε πειστικά. Ἐνδιαφέροντα ἰδίως εἶναι ἡ παρατήρησις του κ. Ἀνδρεάδου καθ' ἣν δεν εἶναι ἀκόμη ἐξηκριβωμένον ὅτι ἡ ισραηλιτικὴ κοινότης Ἀρτας ἀνάγεται εἰς τον 12ον αἰώνα, ἐνὶ γένει αὖτε μνεία περὶ ισραηλιτῶν της Λευκάδος παρὰ του Ἀβραάμ μπν-Δαούτ ἰσπανοεβραίων ζήσαντος κατὰ τον 12ον αἰώνα.⁴

Ἀλλ' ο κ. Ἀνδρεάδης στριφτεὶ ἰδίως την πεποίθησιν αὐτοῦ ὅτι δεν πρόκειται περὶ Ἀρτας ἀλλὰ περὶ Λευκάδος εἰς παρατηρήσεις οὕτως εὖτε ἐν γεωγραφικῷ χαρακτήρῳ, τὰς ἐξῆς: Χρειάζεται λέγει, συρροὴ ἐξαιρετικῶν εὐνοϊκῶν περιστάσεων ἵνα ἱστιοφόρον δυνηθῇ να φθάσῃ εκ Κερκύρας εἰς τον λιμένα της Κοπραινῆς, του σημερινοῦ ἐπινείου της Ἀρτας, ἐντὸς δύο ἡμερῶν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, ὑπάρχει κατὰ πολὺν περισσότερον ἀπίθανον, το ἐξῆς. Δια να μεταβῇ κανεὶς ἀπὸ την υποθετικὴν αὐτὴν Ἀρταν την κεμένην εἰς το Αἰτωλικὸν εἶναι ἀνάγκη να διαπλεύσῃ τον Ἀμβρακικὸν κόλπον, να παραπλεύσῃ την Λευκάδα καὶ την Ἀκαρνανίαν, να διανύσῃ δε καὶ περαιτέρω δεκάδας χιλιομέτρων. Δια να κάμῃ κανεὶς παρόμοιον ταξιδεῖον σήμερον, ὅχι δε δι' ἱστιοφόρον ἀλλὰ δι' ατμοπλοίου, θα εἶχεν ἀνάγκην κατ' ἐλάχιστον ὅρον ἐνός ἡμερονυχτίου. Καὶ εἰάν δε ἤθελεν υποθετῇ ὅτι ο Βενιαμίν μετέβη εἰς το Αἰτωλικὸν ἐξ Ἀρτης δια ξηρᾶς, πάλιν θα ἐχρειάζετο προς τοῦτο τοῦλάχιστον μίαν ἡμέραν ἀν μὴ περισσότερας, δοθέντος ἰδίως κατὰ την εποχὴν ἐκείνην τα μέσα συγκοινωνίας εἰς την ἐν λόγω περιφέρειαν θα ἦσαν περισσότερον πρωτόγονα ἢ σήμερον. Λοιπὸν το κείμενον λέγει, κατὰ τον κ. Ἀνδρεάδην, ὅτι το μεταξὺ της υποθετικῆς Ἀρτης καὶ του Αἰτωλικοῦ διάστημα διηνύθη εἰς χρόνον μικρότερον της ἡμισείας ἡμέρας. Επειδὴ τοῦτο εἶναι φυσικῶς ἀδύνατον, πρέπει να συμπεράνομεν ὅτι ἡ πόλις, εκ της οποίας ἐξεκίνησεν ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης δεν εἶναι ἡ Ἀρτα, ἀλλ' ἄλλη τις, ἐγγύτερον του Αἰτωλικοῦ κείμενη, καὶ ὡς τοιαυτὴ ἐνδείκνυται εκ της γραφῆς Λεκάτ ἢ Λευκάς.

Ἐν τούτοις αἱ παρατηρήσεις αὗται δεν μου φαίνονται πειστικαί δια να θέσουν τέρμα εἰς την ἀμφισβήτησιν, ἀπλοῦστατα διότι στηρίζονται ἐπὶ βάσει εὐκαταστάσι, καὶ ἰδοὺ πῶς. Ο κ. Ἀνδρεάδης⁵ παρέχει εἰς ἡμᾶς την ἀκόλουθον ἀντίληψιν περὶ της πορείας την οποίαν προκλήθησεν εἰς το ταξιδεῖον του ο Εβραῖος περιηγητής: Ο Βενιαμίν διαπεραιώται ἐξ Υδρουντός εἰς Κέρκυραν, ἐκεῖθεν μετὰ θαλάσσιον ταξιδεῖον διαρκέσαν δύο ἡμέρας φθάνει εἰς πόλιν της οποίας το ὄνομα δύναται να ἀναγνωσθῇ, Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ. Εἰς διάστημα μικρότερον μιας ἡμέρας μεταβαίνει εκ της πόλεως ταύτης εἰς το Αἰτωλικόν⁶ ἐκεῖθεν διαπεραιώται εἰς Πάτρας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς Ναύπακτον ὁπότεν συνεχίζει το προς την Κωνσταντινουπόλιν ταξιδεῖον του.

Εἰάν ἡ παρὰ του Ἰσπανοῦ ραββίνου ἀκολουθηθεῖσα πορεία ἦτο πραγματικῶς αὕτη, δεν θα εἶχομεν καμμίαν δυσκολίαν να δεχθώμεν ὅτι εἰς διάστημα μικρότερον μάλιστα της ἡμισείας ἡμέρας εἶναι τελείως ἀδύνατον, ὅχι μόνον κατὰ τον 12ον αἰώνα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ σήμερον να μεταβῇ κανεὶς ἀπὸ την Ἀρταν εἰς το Αἰτωλικόν. Πρέπει ἐν τούτοις να παρατηρήσωμεν συγχρόνως ὅτι εἰάν ῥῆνῃ κανεὶς ἀπλὸν βλέμμα ἐπὶ του γεωγραφικοῦ χάρτου, θέλει πεισθῇ ὅτι καὶ εἰάν δεχθώμεν ὅτι πρόκειται περὶ της Λευκάδος θα ἦτο πάρα πολὺ δύσκολον να μεταβῇ τις εκ της πόλεως ταύτης εἰς Αἰτωλικόν κατὰ τον 12ον αἰώνα εἰς διάστημα μικρότερον της ἡμισείας ἡμέρας. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δεν θα πρόκειται οὔτε περὶ της Λευκάδος, θα μὲν δε πάντοτε χωρὶς ἀπάντησιν ἡ ἐρώτησις: ποία εἶναι ἡ διήμερον της Κερκύρας ἀπέχουσα πόλις Λάρτα, Lachta ἢ Λεκάτ;

Ἐν τούτοις εἰάν δώσωμεν περισσότεραν προσοχὴν εἰς το σχετικὸν χωρίον του Οδοιπορικοῦ, θέλομεν πεισθῇ ὅτι δεν ὑπάρχουν δυσκοιλίαι ἵνα ἡ πόλις περὶ ἣς ἡ ἀμφισβήτησις ταυτίσθη προς την Ἀρταν. Κατὰ πρώτον, ἰδοὺ πῶς ἔχει το χωρίον τοῦτο ἐν τῇ ἀριστερᾷ κατὰ λέξιν μεταφράσει της ἐκδόσεως Asher⁷ με την οποίαν ἄλλως εἶναι συμφωνοί πάσαι αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, ἀπὸ την γενομένην παρὰ των Baratier⁸ Constantin L' Empereur⁹ καὶ Quia Mantain¹⁰ μέχρι των σχετικῶς προσφάτων του Adler¹¹ καὶ του Llubera¹². Ἐκεῖθεν (δηλ. εκ Κερκύρας), ὑπάρχει ταξιδεῖον δύο ἡμερῶν μέχρι της χώρας της Λάρτας, ὅπου ἀρχονται αἱ κτήσεις του Μανουήλ, ἡγεμόνος των Ἑλλήνων. Εἶναι φροῦριον περιλαμβανόν μέχρις εκατὸν ἰουδαίων, ἐπὶ κεφαλῆς των οποίων ευρίσκονται οἱ ραββίνοι Σελαχία καὶ Ηρακλῆς. Ἐκεῖθεν (δηλ. εκ Λάρτας) χρειάζεται κανεὶς δύο ἡμέρας μέχρι του

Αφίλου (πρόκειται αναμφιβόλως περί της πόλεως Αχελών), φρούριον εις το οποίον ευρίσκονται περίπου τριάκοντα Ιουδαίοι, έχοντες επί κεφαλής των τον ραββίνον Σαββατάι. Εκείθεν (δηλ. εξ Αχελών) χρειάζεται ημίσειαν ημέραν μέχρις Ανατολικού, το οποίον κείται επί "βραχίονος θαλάσσης". Εντός μιας ημέρας μεταβαίνει εκείθεν εις Πάτρως".

Ως εννοεί τις ενκόλως εξ απλής αναγνώσεως του κειμένου τούτου δεν πρόκειται περί ταξιδίου εξ 'Αρτης εις Αιτωλικόν επιχειρηθέντος εις διάστημα ημισείας ημέρας, αλλά περί ταξιδίου εξ Αχελών εις Αιτωλικόν, είναι δε λογικώτατον η μεταξύ των δύο τούτων σημείων απόστασις να δύναται να διανυθῇ εντός ημισείας ημέρας. Κατόπιν της παρατηρήσεως ταύτης θα ἤδυνάμεθα να αναπαραστήσωμεν, συμφώνως προς το κείμενον, το δρομολόγιον του Ισπανού περιηγητοῦ ως εξής: Ο ραββίνος καταλείπει την Κερκυραν και εντός δύο ημερῶν διαπλῆει την θαλάσσαν μέχρι του λιμένος της Σαλαγράς πιθανῶς επινεύει της "χώρας της 'Αρτας" κατά την εποχὴ ταύτην¹⁴. Αναμφιβόλως δύο ημερονύκτια - 48 ὥραι - εἶναι, νομιζομεν, αρκετά ἵνα ιστιοφόρον δινηθῇ να διαπλεύσῃ ἑστω και με μετρίως ενοϊκόν άνεμον τον από Κερκύρας μέχρι του περὶ οὗ ο λόγος ὅρμον του Αμβρακικοῦ διαστήματος. Τουναντίον, δύο ολόκληρα ημερονύκτια δια να μεταβῇ κανεὶς εκ Κερκύρας εις Λευκάδα εἶναι ομολογουμένως πολὺ.

Ας παρακολουθήσωμεν τον ημετέρον περιηγητὴν εγκαταλείποντα την 'Αρταν. Κατὰ τὸ κείμενον, μετέβη εντός δύο ημερῶν εις την μικρὰν ακαρνανικήν πόλιν Αχελών, της οποίας βραδύτερον ο ἐπίσκοπος υπόκειται, κατὰ τους χρόνους του Δεσποτάτου, εις τον μητροπολίτην Ναυπάκτου. Η πόλις αὕτη δεν πρέπει κατ' οὐδέναν λόγον να ταυτισθῇ προς τὸ Αιτωλικόν, ὡς τούτο κάμνει, προφανῶς εκ παραδρομῆς, ο κ. Ανδρεάδης, δια τον απλουστάτον λόγον ὅτι πρόκειται περί πόλεως διαφόρων εκ των οποίων ἡ μεν πρώτη ἐκεῖτο κάτω πλησίον του φερωνύμου ποταμοῦ, ἡ δε δευτέρα Αιτωλικόν μεν κατὰ

την αρχαιοτητα, Ανατολικόν δε κατὰ τον μεσαιῶνα καλουμένη κείται πολὺ μακρὰν του Αχελών και εν τη Αιτωλία. Άλλως τε, εις τὸ κείμενον αι δύο πόλεις αναφέρονται διακεκριμένως, ἐκεῖνο δε, λέγει ο Βενιαμίν, εις απόστασιν ημισείας ημερας ἡ μία από της ἄλλης· ειδικῶς περί του Αιτωλικοῦ αναφέρει το χαρακτηριστικόν της πόλεως ταύτης ὅτι "κείται ἐπὶ βραχίονος θαλάσσης".

Συμφώνως λοιπὸν λοιπὸν προς μίαν τοιαύτην ἀνάγκην του κειμένου νομιζομεν ὅτι πρέπει εις την προφανῶς παρεφθαμένην λέξιν του χωρίου να αναγνωρίσωμεν τὸ ὄνομα της 'Αρτας. Τούτο πράττονται ομοίως, χωρὶς να παρέχουν καμμία σχετικὴν δικαιολογίαν, και οι τελευταῖοι χρονολογικῶς ἐκδῶται του Οδοιπορικοῦ Adler και Llubera. Πράγματι δια να μεταβῇ κανεὶς κατὰ τον 12ον αι. από την 'Αρταν εις τον Αχελών εἴτε δια ξηρᾶς, διερχόμενος τὸ Μακρινόρος, εἴτε δια θαλάσσης αποβιβαζόμενος, εις σημειοι τῆς ακαρνανικῆς ακτῆς, θα εἶχεν ἀνάγκην πολλοῦ χρόνου. Εν τούτοις, τα δύο ημερονύκτια περί των οποίων ομιλεῖ το Οδοιπορικόν, εἶναι διάστημα πλεον ἢ αρκετόν, λαμβανομένων ὑπὸφει βεβαίως των δυσκολιών τας οποίας παρουσίαζεν ἡ συγκοινωνία των μερῶν τούτων κατὰ τον 12ο αἰῶνα. Τουναντίον, νομιζομεν, οὐδέποτε θα ἐχρειάζετο κανεὶς δύο ημερονύκτια δι να μεταβῇ εκ της ἀπέναντι της Ακαρνανίας πόλεως Λευκάδος εις την πόλιν Αχελών παρὰ τον ὁμώνυμον ποταμόν. Το σχετικόν λοιπὸν χωρίον του οδοιπορικοῦ δεν περιέχει πλέον καμμίαν δυσκολίαν πραγματικῆς ἐρμηνείας, δοθέντος ὅτι εκ μεν της 'Αρτης εἶναι λογικόν χρειάζεται κανεὶς μέχρι του Αχελών δύο ημερας, ἐκεῖθεν δε μέχρι του Αιτωλικοῦ μόνον ημίσειαν ημεραν.

(Απὸ τα **Ηπειρωτικά Χρονικά**, 1931. Για την Ισραηλιτικὴ Κοινότητα 'Αρτας ἔχουν δημοσιευθῇ μελέτες στα τεύχη 40/8 51/13, 54/6, 63, 68/36, 75/7 και 105/18 του περιοδικοῦ **"Χρονικά"**)

1. Βλ. πλην ἄλλων την σχετικῶς πρόσφατον μελέτην του κ. Α. Ανδρεάδου Sur Benjamin de Tudele en τη Festgabe A. Heisenberg zum 60. geburtstage (Byz. Zeitschrift XXX), σ. 457 ἐξ.
2. Βλ. Νέαν Ημέραν Τεργέστης, ἀριθ. της 9ης Δεκεμβρίου 1899.
3. Η μετάφρασις αὕτη ἐδημοσιεύθη εις Ἀμστελντάδαμ κατὰ τὸ 1734, και ὁχι εν Παρισίοις, ὡς γράφει ο κ. Ανδρεάδης, ἐνθ. αν. σ. 459.
4. Zunz, Ritus s. 83, παρα S. Kraus, Studien zur byz. jüdischen Geschichte, σ. 79. neubauer, Medieval Jewish Chronicles t. I. σ. 79.
5. Εὐθ' ανωτ. σ. 460.
6. Εὐθ' ανωτ. σ. 457 σ. 457-458
7. Την πόλιν ταύτην φαίνεται ταυτίζειν ο κ. Ανδρεάδης προς την πόλιν Αχελών.
8. A. Asher, The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, εις 2 τόμους. London 1840-1841. Κατὰ τον Adler (βλ. κατωτ. σημ.) σ. XII, ἡ ἐκδοσις του Asher εἶναι ἡ ἀρίστη των ἐκδόσεων του Οδοιπορικοῦ.
9. F.P. Barattier, Voyages de Rabbi Benjamins, fils de Jona de Tudele, Amsterdam 1734 τ. I, 37.
10. Itinerarium D. Benjamin cum versione et notis Constantini L' Empereur. Leyden 1633.
11. Itinerarium Benjaminii Tubelensis... ex hebraico latinum factum Bened. Aria Montano interprete, Anvers 1575.
12. Markus Nathan, Adler, The itinerary of Benjamin of Tudela. Critical text, translation and Commentary, London 1907, βλ. ιδίως σ. 13.
13. Ignacio Gonzalez, Llubera, Viages de Benjamin de Tudela, 1160-1173 Madrid 1918 - s. 59 - 60.
14. Πρὸ βλ. βίον Οσίας Θεοδώρας παρὰ Migne, Patrol gr. CXXVII, σ. 904.

Εβραϊκό Κομπητήριο Άρτας: φωτογραφία στις 7.6.1956 που δείχνει μέρος του εξωτερικού τοίχου που δεν είχε τότε καταστραφεί

Η Ισραηλιτική Εκπαιδευτική εταιρία "Χεβράθ Ταλμούδ Τορά"

Στην Άρτα

Στην Άρτα λειτουργούσε κάτω από την καθοδήγηση της Ισραηλιτικής Κοινότητας, η Ισραηλιτική Εκπαιδευτική Εταιρεία "Χεβράθ Ταλμούδ Τορά".

Σύμφωνα με τὸ καταστατικό της, της 17ης Μαρτίου 1880, σκοπὸ εἶχε "την διόρθωσιν, την στερέωσιν και την διατήρησιν των νυν υπαρχόντων σχολείων, την εκπαιδεύσιν και την πρόοδον των Ισραηλιτῶν τέκνων".

Τὸ Συμβούλιον της Εταιρείας αποτελούσαν ἐκεῖνη την εποχὴ οἱ: **Μπέσος Γιούλης** - Πρόεδρος, **Ιακώβ Ρ. Μεγιωνή** - Αντιπρόεδρος, **Μ.Δ.Ιωαννάς** - Ταμίας, Ἐφοροὶ οἱ **Ηλίας Ιωσήφ Κονέ**, **Μωσέ Σ. Μπατινός**, **Μωσέ Α. Ζάφφος** και **Αβραάμ Σαμπεθάπ** και τέλος Γραμματεῖς ο **Μιχαήλ Σ.Μπέσος**.

Παραμύθι της Κοιλιάδας του Αρσίν

Του ΗΛΙΑ BENEZH, της Ακαδημίας Αθηνών

Ετος 1948. Καλοκαίρι. Η νύχτα είχε πέσει πολλή όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοιλάδα του Αρσίν. Ο Σολομών Κρελ σήκωσε τα μάτια, τα στήλωσε στη νύχτα.

Ψιθύρισε το μυστικό μήνυμα:

"Αύριο. Αύριο το πρωί".

Ανατρίχιασε. Αυτή η φωνή που του έλεγε για αύριο το πρωί... Ω, πόσο ήταν φωνή ανάλγητη, χωρίς έλεος. Ερχόταν παγωμένη, σκληρή, απ' το βάθος του καιρού. Όμως, περνώντας μέσα απ' τη ζεστή περιοχή όπου είναι αιμα και δάκρυα, όπου η φυλή του ολοφυρόταν και σπάραιζε, η μυστική φωνή έπαιρνε απ' τη ζεστή που έχουν το αίμα και τα δάκρυα, γινόταν επίκληση και πεπρωμένο.

"Αύριο. Αύριο το πρωί".

Όλος ο Ισραήλ, όλοι οι πρόγονοι, όλοι οι κληρονόμοι, οι περιπλανημένοι, οι τυραννισμένοι, οι σφαγμένοι, οι σκοτωμένοι - όλοι οι άντρες κ' οι γυναίκες και τα παιδιά της φυλής του που μαρτύρησαν, όλοι όσοι γίναν καπνός ξυπνούσαν μες στη νύχτα, πάνω απ' την κοιλάδα του Αρσίν, αυτό το καλοκαίρι, έτος 1948, δέναν τις φωνές τους, γίνονταν φωνή μία. Κ' η φωνή έλεγε στον Σολομών Κρελ:

"Αύριο. Αύριο το πρωί".

Ο Σολομών Κρελ είναι ποιητής, γράφει στίχους. Όμως τώρα η φωνή δεν είναι για στίχους. Αύριο το πρωί ο Σολομών Κρελ πρέπει να πολεμήσει με το ντουφέκι στο χέρι. Για τη γη των πατέρων του, για την εστία των προγόνων. Για να 'χουν επιτέλους μια γη όλοι οι Σολομών Κρελ που θα 'ρθουν αύριο. Για να 'χει επιτέλους, τη σκιά ενός δέντρου δικού, κατάδικου, η πιο γερή, η πιο δαιμονισμένη, η πιο ακατάβλητη φυλή των ανθρώπων.

"Αύριο. Αύριο το πρωί".

"Ναι, αποκρίνεται ο Σολομών Κρελ, και κοιτάζει τη νύχτα που ολόενα πορεύεται στεφανωμένη με τ' άστρα. Αύριο το πρωί".

Σώπασε. Ξάπλωσε ανάσκελα στη ζεστή γη, σφάλισε τα μάτια. Είπε πια ν' αφήσει να τον πάρει το κύμα, η μουσική. Έλεγε σκοπό η γη, τα βράχια, τα κλαδιά, οι ρίζες. Ο σκοπός ήταν ήρεμος, ζεστός - ο Σολομών Κρελ αποκοιμήθηκε.

Ξύπνησε όταν η ποίλια ήταν πολύ ψηλά. Τα μεσάνυχτα είχαν περάσει, έκανε κρύο. Ο Σολομών Κρελ τουρτούριζε. Μπήκε στο τσαντίρι του, σημάζωχτηκε σε μια γωνιά, σκεπάστηκε με μια κουβέρτα. Σα ζεστάθηκε ένιωσε να 'ναι πιο καλά - τα μάτια καθαρά, το μυαλό του. Μεσ σ' αστραφτερά, παιδικά του μάτια βασίλευε τώρα ο βέβαιος τόνος: η απόφαση για τη φωνή. Για το αύριο, αυτό το αύριο το μοναδικό, που ήταν να πολεμήσει κι αυτός τους Άραβες. Για το θάνατο, που ήταν να 'ρθει αύριο. "Τώρα πια είμαι έτοιμος".

Τι ησυχία που είναι τώρα μες στη νύχτα, μες στη συνείδηση, μες στην καρδιά, τώρα που πια έχει αποφασιστεί, ό,τι μέλλει να γίνει! Τώρα που πια είναι έτοιμος για να βαδίσει αχέριαιος σ' αυτό που πρέπει να γίνει!

Έσκυψε, προσενηχήθηκε στο θεό του. Θυμήθηκε κάθε τι που αγάπησε στα λίγα χρόνια της νιότης του, όλα. Κ' ύστερα τελευταίο, κράτησε το πιο ιερό, το πιο ανένδοτο: την ποίηση. Είπε να διαβάσει, πράξη ύστατη, στίχους.

Άνοιξε το βιβλίο. Το βιβλίο ήταν εγγλέζικο. Ήταν στίχοι του Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες, νέου Άραβα ποιητή, μεταφρασμένοι σ' αγγλικά. Ο Σολομών Κρελ βυθίστηκε ώρα πολλή στους στίχους. Στη σελίδα 17 κουράστηκε.

Πήρε το μολύβι του. Κάτι έγραψε στη σελίδα 17. Κ' ύστερα ήρθε η αυγή, η μέρα η κορυφαία που ανέτειλε.

****

Αντίπερα, στην άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, όξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ ήταν το στρατόπεδο των Αράβων. Ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες ξύπνησε. Έτριψε τα μάτια του. Παράξενο! Αυτή τη νύχτα δεν είχαν έρθει τα όνειρα. Πάντα τα μελετούσε τα όνειρα, πάντα έρχονταν στον ύπνο να του πουν για χαρά και για θάνατο, για λύπη και δύναμη. Μα αυτή τη νύχτα, όχι, δεν ήρθαν.

"Θα 'ναι σήμερα μια μέρα όπου δε θα γίνει τίποτα, σκέφτηκε. Μη-τε θα σκοτώσω, μη-τε θα με σκοτώσουν. Θά 'ναι, μια μέρα παράξενα ήσυχη. Όχι σαν τις άλλες".

Όλες τις άλλες μέρες του τελευταίου καιρού άκουγε κι αυτός τη φωνή των δικών του, τη φωνή της γης των πατέρων του. Την άκουγε και την προσκυνούσε. Έλεγε η φωνή για τον ιδρώ και για το αίμα που χύσαν σ' αυτή τη γη, αιώνες τώρα δουλεύοντάς την, οι πρόγονοί του. Αιώνες, από τότε που έφινγε ο Ισραήλ για ν' αρχίσει το καταπληκτικό ταξίδι του περιπλανώμενου πάνω στη σφαίρα. Το χώμα πια αυτό, έλεγε η φωνή, είχε γίνει δικό τους χώμα: το λιπάνανε με τα δάκρυα και με τα κόκαλά τους, τους έδωσε τροφή και ζεστή. "Πώς θα φύγουμε απ' αυτή τη γη και πού θα πάμε; Θα μείνουμε εδώ, αλλιώς δε γίνεται. Θα χτυπηθούμε για να την κρατήσουμε. Γιατί αλλιώς σβήσαμε!"

Αυτή τη φωνή άκουσε ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες που είναι ποιητής. Άφησε τους στίχους, πήρε ντουφέκι και πολεμούσε να υπερασπιστεί τη γη. Για τον εαυτό του. Και για τους Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες που υπόφεραν σ' αυτή τη γη. Και γι' αυτούς που έμελλαν να 'ρθουν και να υποφέρουν.

"Όμως σήμερα... λέει ενώ η καλοκαιριάτικη μέρα του 1948 ανά-τελνε. Σήμερα δεν είναι να γίνει τίποτα.

Αφού δεν ήρθαν τα όνειρα τη νύχτα..."

Έτσι έλεγε και ήταν ήσυχος. Μα, ξαφνικά απ' την άλλη άκρη της κοιλάδας του Αρσίν, απ' το μέρος των Εβραίων, ακούστηκε το ντουφεκίδι. Καπνός πολυς σηκώθηκε, σηκώθηκαν οι Άραβες, ο ήλιος βασίλευε. Τότες, μες στο θολό φως που άφινε ο σκοτεινιασμένος ήλιος, ο Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες είδε τον Εβραίο, τον εχθρό του, να 'ρχεται καταπάνω του. Σημάδεψε και τραβήξε.

*****

Η εφημερίδα των Αράβων έγραψε λίγες μέρες αργότερα: "Εξω απ' τα τείχη της Ιερουσαλήμ, στη βιβλική κοιλάδα του Αρσίν, σκοτώθηκε ο νέος Εβραίος ποιητής Σολομών Κρελ πάνω σε μια μάχη με τους Άραβες. Ο Κρελ χτυπήθηκε κατάστημα απ' το ντουφέκι ενός άλλου νέου Άραβα ποιητή, του Χουσεΐν Μπεν Μπενάρες, γνωστού απ' τα τραγούδια του "Ποιήματα στην άμμο", που εκδοθήκανε πέρσι αγγλικά. Φυσικά δεν ήξερε πως σκότωσε ένα συνάδελφο. Μα όταν - σύμφωνα με τα έθιμα της φυλής του, του φέραν τα ρούχα του νεκρού, ο Μπενάρες ανακάλυψε στην τσέπη του Κρελ ένα βιβλίο δικό του, που πλάι σε κάθε τραγούδι είχε ένα σωρό σημειώσεις ο σκοτωμένος ποιητής. Στο περιθώριο της σελίδας 17 ο Κρελ έγραφε: "Αν πάνω στη μάχη που θα δώσουμε το πρωί συναντούσα τον Μπενάρες, θα του φώναζα: "Σημάδεψε δω στην καρδιά μου, για να μην μάθεις ποτέ πως είμαι ποιητής". Η επιθυμία του πραγματοποιήθηκε μοιραία. Ωστόσο ο Μπενάρες δεν έλαψε, γιατί οι Άραβες δεν κλαίνε για το θάνατο. Μονάχα τρύπησε την παλάμη του με μια κάμα στη μνήμη του ποιητή που ήταν εχθρός του".

Αυτά γίνθηκαν μια μέρα καλοκαιρινή του 1948, όταν συναπτηθήκανε στην κοιλάδα του Αρσίν η Ποίηση και το Πεπρωμένο.

(Από τη Συλλογή διηγημάτων του **Οι Νικημένοι**, έκδοση του βιβλιοπωλείου της "Εστίας" Ι.Δ. Κολλάρου και Σια).

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Συνέχεια από τη σελ.2

λίτες.

Τι συνέβη όμως στη χώρα μας, σε μια Ελλάδα όπου οι Ισραηλιτίες αφανίστηκαν όσο σε λίγα άλλα μέρη της Ευρώπης;

Σε μια Ελλάδα όπου πριν το Ολοκαύτωμα, Ορθόδοξοι και Ισραηλιτίες ζούσαν αρμονικά δίπλα - δίπλα και σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις αυτοί οι τελευταίοι αποτελούσαν σημαντικό τμήμα του εγχώριου πληθυσμού;

Στη διάρκεια της Κατοχής, ετώννιοι και ανώννιοι, με κίνδυνο της ζωής τους, βοήθησαν να σωθούν συμπατριώτες τους Εβραίοι με επικεφαλής τον αρχηγό της Εκκλησίας και Επιστημονικούς Συλλόγους. Όμως, παρ' όλα αυτά, το παλαιό Εβραϊκό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης δεν υπάρχει πιά. Στη θέση του έχει κτισθεί το Πανεπιστήμιο της πόλεως, χωρίς στο προαύλιό του να υπάρχει ούτε μία αναμνηστική πλάκα, ενώ αντίθετα στους τοίχους του κάνουν συχνά τη θλιβερή εμφάνισή τους αντισιμιτικά συνθήματα.

Οι χιλιάδες Ισραηλιτίες που αφανίστηκαν από τη θηριωδία των Ναζί έχουν ξεχασθεί και στις γειτονιές που ζούσαν, κανείς, τίποτα δεν θυμίζει την τραγωδία. Ούτε αναμνηστικές πλάκες, ούτε δρόμοι!

Το κράτος του Ισραήλ, που η στήριξη του απετέλεσε ελάχιστο φόρο τιμής της Παγκοσμίου Κοινότητας στο Ολοκαύτωμα, σαράντα δύο χρόνια μετά την ίδρυσή του δεν έχει ακόμη αναγνωρισθεί από την Ελλάδα.

Και όμως πολυάριθμοι συμπατριώτες μας, οι περισσότεροι από τους οποίους επέζησαν ως εκ θαύματος του Ολοκαυτώματος, ζουν τώρα εκεί, έχοντας στις καρδιές τους ένα κομμάτι από την Ελλάδα.

Και ακόμα, η χώρα μας δεν επιβράβευσε τους Ορθόδοξους εκείνους που διακινδύνευσαν τη ζωή τους για να σώσουν κατατρεγμένους Ισραηλιτίες συμπατριώτες τους. Αυτούς, τους Δίκαιους των Εθνών, που τίμησαν το δικό μας έθνος τους εβράβευσε ένα ξένο ίδρυμα, το GANT BAZEM του Ισραήλ, καθιστώντας, έστω με τον τρόπο αυτό, γνωστό ότι και εμείς αισθανθήκαμε την καταστροφή, ότι και εμείς αντισταθήκαμε στο αποτρόπαιο έγκλημα.

Γιατί πρέπει όμως να θυμόμαστε; Είναι αλήθεια περασμένα τα όσα συνέβησαν πριν μισό περίπου αιώνα;

Ας ρίξουμε μια ματιά γύρω μας και ας αναρωτηθούμε: Τώρα, μισό αιώνα μετά το Ολοκαύτωμα, μετά τον θρίαμβο της αδιαλλαξίας, έχει εξαφανισθεί πια ο κίνδυνος επαναλήψεώς του;

Το γεγονός ότι η διευκόλυνση της διακινήσεως των ειδήσεων στη Σοβιετική Ένωση, φέρνει στην επιφάνεια ένα κύμα αντισιμιτισμού ανεκτό από το επίσημο καθεστώς, ένα κύμα που μεταχειρίζεται κάθε παράλογο επιχείρημα στο φυλετικό παραλήρημά του δεν είναι

ανησυχητικό;

Τα σποραδικά, αλλά με σημασία γεγονότα της βαλκανικής Ρουμανίας, εδώ και μια δεκαετία, όπως η σύλληψη εβραϊκών τάφων ή η πυρπόληση Συναγωγών, δεν είναι ανησυχητικά;

Η αντίδραση θερμοαίμων καθολικών στην Πολωνία τη μια φορά με αφορμή το επεισόδιο στο Άουσβιτς, όπου ένα ψυχολόγο μνημείο απετέλεσε βλάσφημη προσβολή στον τόπο θυσίας ή την άλλη με τη διασπορά ειδήσεων ότι επικεφαλής της "Αλληλεγγύης" είναι Εβραίοι, δεν προκαλούν φόβο;

Οι αντισιμιτικές εκδηλώσεις στη Δυτική Ευρώπη ή ακόμα και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής όπου τον τελευταίο χρόνο σημειώθηκαν 1.432 αντισιμιτικά επεισόδια, ο φανατισμός ακόμα και σήμερα τόσων και τόσων αραβικών κρατών που επιζητούν τον αφανισμό του κράτους του Ισραήλ, δεν είναι γεγονότα που προκαλούν τον φόβο και απαιτούν μνήμη;

Όσοι επέζησαν, πολλοί από τους οποίους είναι ανάμεσά μας, φέροντας τον αριθμό του στρατοπέδου χαραγμένο στο χέρι, προσπάθησαν να ξεχάσουν, ακόμα και να συγχωρέσουν. Όμως δεν μπορούν να συγχωρέσουν, δεν μπορούν να παραβλέψουν την εγκληματική αμέλεια των ιθυνόντων στη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, την οποία κατακλύζουν καθημερινά τα στερεότυπα του Ναζισμού υπό μορφή μόδας.

Και στη χώρα μας, δεν είναι ανησυχητικό το γεγονός ότι δίπλα στον συνειδητό αντισιμιτισμό που κάνει με θράσος την εμφάνισή του με έντυπα κάθε είδους, εμφανίζεται ένας αυθόρμητος αντισιμιτισμός, του οποίου θλιβερό παράδειγμα απετέλεσαν οι γνωστές εκδηλώσεις οπαδών αθλητικής ομάδας;

Η έννοια ενός τέτοιου μνημοσύνου είναι ακριβώς αυτή. Να κρατά ζωντανή την μνήμη μιας τραγωδίας που ντρόπιασε το ανθρωπινό είδος, και να τονίζει ότι εάν οι Ναζί ή οι απανταχού της γης θανατοκτόνοι επικρατούσαν ολοκληρωτικά ή επιστρέψουν κάποτε, η θηριωδία δεν θα σταματούσε εκεί. Νέα "ιδεολογικά" επιχειρήματα θα έστελναν δίπλα στους Ισραηλιτίες μία - μία τις υπόλοιπες φυλές.

Η μοίρα, η ιστορία και η συμβολή τους διάλεξε αυτούς να είναι τα πρώτα θύματα και σχεδόν μοναδικά για τον τρόπο επιλογής και εξόντωσής τους.

Ας ορκισθούμε στη μνήμη τους ότι η θυσία τους μένει χαραγμένη στις μνήμες μας σαν η θυσία της ειρήνης και της αρμονίας. Και ας προσπαθήσουμε να προσφέρουμε και σε άλλους την μνήμη αυτή, έμπρακτα. Το έχουμε ανάγκη!

(Πανηγυρικός που εκφωνήθηκε στο Γ' Νεκροταφείο Αθηνών, στις 22 Απριλίου 1990, κατά την Ημέρα Μνήμης)

Δεν διδαχθήκαμε οι Ευρωπαίοι;

"Ενώ ο δυτικογερμανός Καγκελάριος κ. Χέλμουτ Κολ εξέφρασε τη λύπη του προς τον πολωνικό λαό για τα εγκλήματα της πατρίδας του, οι ατυχείς δηλώσεις του Προμάτου της Πολωνίας κ. Γκλέμπ για τους Εβραίους, αμαύρωσαν την μνήμη των θυμάτων και τις σεμνείς εκδηλώσεις για την 50η επέτειο της έναρξης του Β' παγκοσμίου πολέμου. Μετά από τόση θηριωδία, τόσα δάκρυα, τόσο αίμα αθώων, δεν διδαχθήκαμε οι Ευρωπαίοι τίποτα ακόμη;"

"Ευθύνη" (Σεπτέμβριος 1989)

עץ חיים היא

Δενδρον ζωης ειναι η Τορά...
(Παροιμ. 3:18)